

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПИСЬМЕННИЙ ВІТАЛІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 336.14:352

**ДОХОДИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: ТЕОРЕТИЧНА
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

**АТОРЕФЕРТАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному економічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
Дем'янишин Василь Григорович,
Тернопільський національний
економічний університет,
професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Крупка Михайло Іванович,
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри фінансів,
грошового обігу і кредиту

доктор економічних наук, професор
Опарін Валерій Михайлович,
ДВНЗ „Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”,
професор кафедри фінансів

доктор економічних наук, професор
Пасічник Юрій Васильович,
Національний науковий центр
„Інститут аграрної економіки”,
провідний науковий співробітник відділу
фінансово-кредитної та податкової політики

Захист відбудеться 28 листопада 2019 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.01 у Тернопільському національному економічному університеті за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий 28 жовтня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

Т. О. Кізіма

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах фінансової децентралізації проблеми наповнення місцевих бюджетів мають вагому теоретичну і практичну значущість, що зумовлено структурним різноманіттям доходів, методами їх формування та призначенням. За допомогою доходів фінансуються видатки і створюються умови для виконання повноважень місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування. Диверсифікація їх джерел покликана сприяти зміцненню матеріальної та фінансової основи цих органів, але через переважання фінансової підтримки з державного бюджету дивергенцію викликають наслідки бюджетної, податкової й адміністративно-територіальної реформ в Україні.

За останній час не вдалося зменшити перманентний вплив міжбюджетних трансфертів, який призводить до обмеження бюджетної самодостатності та деформації фінансового вирівнювання територій. До не менш важливих питань належать зменшення бюджетоутворювальної ролі податку на доходи фізичних осіб, неефективність розподілу податку на прибуток підприємств між ланками бюджетної системи, недостатня фіскальна спроможність місцевого оподаткування, великий диспаритет між податковими та неподатковими надходженнями, мала залученість позикових інструментів тощо. Тому важливим науковим завданням є переосмислення існуючих і розробка нових концептуальних підходів до модернізації дохідної бази місцевих бюджетів.

Серед зарубіжних учених-економістів теоретичне підґрунтя дослідження проблематики формування доходів місцевих бюджетів заклали В. П. Безобразов, Ш. Бланкарт, А. Й. Буковецький, Р. Бьорд, Дж. Б'юкенен, Ю. А. Гагемейстер, П. П. Гензель, А. О. Ісаєв, Й. М. Кулішер, В. О. Лебедев, М. Л. Леонт'єв, Р. Масгрейв, Ю. Немец, І. Х. Озеров, Є. Г. Осокін, У. Оутс, М. О. Сірінов, В. М. Твердохлебов, Т. Тер-Мінасян, Ч. Тібу, Д. А. Толстой, В. Л. Ходський, Х. Ціммерман, А. Шах, І. І. Янжул, які акцентували на низькому рівні наповненості місцевих бюджетів, невідповідності між їх доходами та видатками, недосконалої розподілу міжбюджетних трансфертів тощо.

У зазначеному контексті вагомими є праці й українських учених – В. Л. Андрущенко, З. С. Варналія, О. Д. Василика, В. Г. Дем'янишина, О. М. Десятнюк, Ю. Б. Іванова, М. І. Карліна, О. П. Кириленко, Т. О. Кізими, В. І. Кравченка, А. І. Крисоватого, М. І. Крупки, Л. В. Лисяк, І. О. Луніної, І. О. Лютого, В. Д. Макогон, В. М. Мельника, В. М. Опаріна, Ю. В. Пасічника, О. Д. Рожка, Л. П. Сідельникової, Л. Л. Тарангул, О. І. Тулай, В. М. Федосова, С. І. Юрія та інших, в яких наукові підходи до модернізації бюджетних доходів у механізмі фінансового забезпечення розвитку територій розглядалися крізь призму бюджетних і податкових реформ, змін в адміністративно-територіальному устрої України.

Не применшуючи фундаментальну цінність праць згаданих науковців, як і їхній вагомий внесок у розвиток фінансової науки, доречно констатувати, що в умовах фінансової децентралізації потребують поглиблення науково-

методичні підходи до формування доходів місцевих бюджетів, обґрунтування перспектив використання податкового методу формування ресурсної бази місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, оцінювання можливостей неподаткових інструментів у реалізації завдань наповнення місцевих бюджетів тощо. Це зумовило вибір теми дослідження, підтверджує її актуальність, теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідних напрямів Тернопільського національного економічного університету за такими темами: „Формування фінансового механізму сталого розвитку України” (державний реєстраційний номер 0110U008613), у межах якої виявлено проблеми місцевого оподаткування та запропоновано заходи щодо їх усунення; „Удосконалення управління фінансами територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації” (державний реєстраційний номер 0118U003168), у межах якої обґрунтовано можливості органів місцевого самоврядування у формуванні бюджетних доходів в умовах бюджетної децентралізації; „Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України” (державний реєстраційний номер 0116U002629), у межах якої досліджено податковий і неподатковий методи формування доходів місцевих бюджетів у забезпеченні фінансового потенціалу територій; „Побудова моделі „розумної” громади на засадах екологістики” (державний реєстраційний номер 0118U002268), у межах якої розроблено науково-методичні підходи до застосування фіскальних інструментів в екологічній політиці.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є поглиблення теоретико-методологічних положень, розвиток науково-методичних підходів й обґрунтування прикладних засад формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. Реалізація поставленої мети дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

– з'ясувати економічну природу доходів місцевих бюджетів крізь призму фінансової думки минулого та сучасності, поглибити поняттєвий апарат для обґрунтування наукових підходів до модернізації бюджетних доходів у механізмі фінансового забезпечення розвитку територій;

– ідентифікувати проблеми організаційно-правового характеру щодо формування доходів місцевих бюджетів, які визначають складність фінансового забезпечення виконання повноважень місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування та запропонувати заходи щодо їх вирішення;

– здійснити комплексний підхід до побудови парадигми формування доходів самодостатніх місцевих бюджетів, виявити зв'язок із фінансовою самостійністю, узагальнити й обґрунтувати складові бюджетних доходів, які відповідають засадам фінансової децентралізації;

– розвинути методологічні засади дослідження доходів бюджетів як фінансової бази місцевої влади з використанням історичного, діалектичного, інституціонального та системного підходів і методів загальнонаукової методології;

– розкрити особливості фіскальної ідеології на основі соціокультурних цінностей, розвинути концептуальний підхід до формування моделі відносин між державою та суспільством, яка базується на позитивно-емоційному ставленні до сплати податків і наповнення місцевих бюджетів;

– обґрунтувати принципи формування доходів місцевих бюджетів для виявлення закономірностей і суперечностей фінансового забезпечення виконання повноважень місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування;

– встановити особливості планування й організації надходження податку на доходи фізичних осіб, охарактеризувати загальні та спеціальні чинники, які впливають на дивергенцію між очікуваними і фактичними значеннями його спрямування до місцевих бюджетів;

– виявити деформації розподілу податку на прибуток підприємств між ланками бюджетної системи в умовах фінансової децентралізації та запропонувати заходи щодо їх усунення для забезпечення можливостей регулювального впливу й заохочення розвитку економіки;

– проаналізувати практичні аспекти формування доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів, обґрунтувати надання представницьким органам місцевого самоврядування компетенції самостійно запроваджувати власні податки та збори;

– провести моніторинг і визначити роль платежів за спеціальне використання природних ресурсів у забезпеченні еколого-економічного розвитку територій, запропонувати їх вдосконалення, що поєднувало б виконання фіскальної, контролюючої, регулюючої, стимулюючої й екологічної функцій податків;

– здійснити аналіз неподаткових надходжень місцевих бюджетів, виявити можливості розширення цієї складової доходів для зростання нефіскального потенціалу адміністративно-територіальних одиниць, що має стати основою парадигми бюджетної самодостатності;

– продіагностувати стан надання міжбюджетних трансфертів, обґрунтувати наукові підходи до зниження їх ролі у фінансовому забезпеченні виконання повноважень органами місцевого самоврядування;

– оцінити прагматизм функціонування інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування та обґрунтувати необхідність його трансформації у фонди економічного розвитку громад, формування яких врахувало б природнокліматичні, географічні, соціально-демографічні, економічні й інші чинники;

– охарактеризувати сучасні реалії та виявити перспективи розвитку місцевих запозичень для забезпечення економічного зростання й недопущення неплатоспроможності адміністративно-територіальних одиниць, що актуально в умовах фінансової децентралізації;

– визначити проблеми формування доходів місцевих бюджетів, обґрунтувати модель діяльності органів влади, яка передбачає удосконалення технології адміністрування податкових і неподаткових надходжень, оновлення їх організаційної структури;

– модернізувати податкову складову зміцнення доходів місцевих бюджетів, розробити критерії запровадження власних податків і зборів за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування та модель прийняття рішення стосовно вибору для їх запровадження.

Об'єктом дослідження є доходи місцевих бюджетів.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та практичні засади формування доходів місцевих бюджетів.

Методологія та методи дослідження. Методологія дослідження базується на історичному, діалектичному, системному, інституціональному й інших підходах, згідно з якими місцеві фінанси та доходи місцевих бюджетів розглядаються в нерозривному зв'язку і причинно-наслідковій зумовленості. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи, зокрема: теоретичного узагальнення, наукової абстракції й аналогій – для формування поняттєвого апарату дисертації; аксіоматичний, історичний і логічний – при дослідженні взаємозв'язку та взаємозалежності різних складових доходів місцевих бюджетів у механізмі фінансового забезпечення розвитку територій; екстраполяції, аналізу та синтезу – у процесі вивчення прагматики наповнення місцевих бюджетів за рахунок податкових і неподаткових надходжень, обґрунтування впливу міжбюджетних трансфертів на фінансове вирівнювання територій; дедукції та гіпотетичний метод – під час виявлення причинно-наслідкових зв'язків, які впливають на спрямування доходів до місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації; моделювання – з метою прийняття рішення стосовно вибору для запровадження представницькими органами місцевого самоврядування власних податків і зборів.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є Конституція України, закони, рішення місцевих рад, інші нормативно-правові акти України й зарубіжних держав; звітні та статистичні дані Міністерства фінансів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України, органів місцевого самоврядування; аналітичні огляди Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, інших міжнародних фінансових організацій; звіти науково-дослідних центрів та установ, рекомендації експертів, монографії, статті й інші праці вітчизняних і зарубіжних авторів із проблематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомими результатами, які визначають наукову новизну дослідження, полягають у тому, що:

вперше:

– запропоновано комплексний підхід до формування доходів самодостатніх місцевих бюджетів, що передбачає надання права представницьким органам місцевого самоврядування запроваджувати власні податки та збори, зменшення трансфертної залежності місцевих бюджетів й удосконалення організаційно-методичних засад формування бюджетних доходів. В умовах фінансової децентралізації практичне втілення

запропонованого підходу дасть змогу сформувати достатню, стабільну та диверсифіковану ресурсну базу, усунути невідповідність між обсягами фінансових ресурсів органів влади для виконання покладених на них функцій і завдань;

– обґрунтовано елементи оподаткування власних податків і зборів на основі економіко-математичної моделі прийняття управлінських рішень стосовно вибору для їх запровадження представницькими органами місцевого самоврядування. Її універсальність полягає в можливості використання в діяльності цих органів для передбачення економічних ризиків запровадження власних податків і зборів, розрахунку обсягу залучених за їх рахунок фінансових ресурсів й обґрунтування наслідків для функціонування адміністративно-територіальних одиниць у довготривалій перспективі;

– розроблено теоретичний підхід до трансформації інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування у фонди економічного розвитку громад, що передбачає розширення джерел за рахунок спрямування частини надходження податку на прибуток підприємств й інших нефіскальних інструментів і зміну форми їх функціонування. Такий підхід дасть змогу залучити диверсифіковані фінансові ресурси й у повному обсязі забезпечити їх цільове використання на еколого-економічний розвиток територій;

удосконалено:

– науково-методичний підхід до прогнозного розрахунку надходжень податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів, що враховує економічні девіації у бюджетному плануванні. Крім показників, передбачених чинною методикою його прогнозування, у запропонованому підході алгоритм розрахунку доповнений показниками порушення трудового законодавства в частині виплати заробітної плати та прихованої зайнятості населення, що непрямо призводить до відхилень між очікуваними і фактичними значеннями надходження цього податку. Його застосування місцевими фінансовими органами дасть змогу об'єктивно й точно сформувати дохідну базу місцевих бюджетів;

– критерії запровадження власних податків і зборів, а саме: вузькість й унікальність бази оподаткування; оподаткування об'єктів, прив'язаних до певної місцевості; забезпечення незначного розходження податкового навантаження на різних територіях; оптимізація витрат на податкове адміністрування. На відміну від існуючих підходів, застосовуваних у місцевому оподаткуванні при запровадженні необов'язкових місцевих податків і зборів, власні податки та збори мають запроваджуватися самостійно за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування; ці ж органи визначають їх елементи оподаткування та здійснюють податкове адміністрування;

– концептуальні засади щодо зміни форми наповнення місцевих бюджетів за рахунок часткового перенесення податкового навантаження на податки, пов'язані з використанням природних ресурсів. Цьому має сприяти надання компетенції представницьким органам місцевого самоврядування запроваджувати платежі за користування надрами для видобування корисних копалин, спеціальне використання води та лісових ресурсів, витратити їх на

охорону навколишнього природного середовища і відтворення природних ресурсів. На відміну від чинної практики справляння рентних платежів, такий підхід забезпечить приведення доходів місцевих бюджетів у відповідність до еколого-економічного розвитку і створить умови для ефективного оподаткування використання природних ресурсів;

– організаційно-методичні засади формування доходів місцевих бюджетів у частині децентралізації процесу адміністрування податкових і неподаткових надходжень через забезпечення повного циклу організації бюджетних відносин на місцевому рівні від їх запровадження до витрачання, що дасть змогу підвищити рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що, на відміну від чинної практики, функціонування в складі органів місцевого самоврядування підрозділів з адміністрування податкових і неподаткових надходжень сприятиме розвантаженню діяльності центральних органів виконавчої влади та зменшить їх вплив на формування доходів місцевих бюджетів;

– науково-методичний підхід до модернізації неподаткових інструментів у контексті реалізації завдань наповнення місцевих бюджетів, який передбачає диверсифікацію джерел і підвищення їх фіскальної ролі. Запропонований підхід, на відміну від існуючих, дає змогу поліпшити співвідношення між податковою та неподатковою складовими доходів місцевих бюджетів, підвищити ефективність неподаткових надходжень, що актуально в умовах розширення повноважень органів місцевого самоврядування і зміцнення їх фінансової спроможності;

набули подальшого розвитку:

– підходи до формування податкових відносин між державою і платниками податків на основі соціокультурних цінностей, що характеризують ставлення суспільства до дотримання бюджетного та податкового законодавства й процесу наповнення місцевих бюджетів у частині сплати податків. У поєднанні економічних, філософських, морально-етичних та інших підходів визначено й обґрунтовано зв'язок між чеснотами сумління, свідомості та обов'язку сплачувати податки, що сприятиме розвитку фіскальної ідеології на основі позитивно-емоційного ставлення до процесу оподаткування;

– концептуальні підходи до систематизації й обґрунтування принципів формування доходів місцевих бюджетів, базовані на зміцненні фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Практичне втілення принципів фінансової децентралізації, фінансової деконцентрації та еквівалентності між податковим тягарем і корисністю суспільних благ забезпечить відповідність між доходами місцевих бюджетів і потребами цих органів на фінансування видатків, обмежить залежність від фінансової підтримки з державного бюджету, зменшить вплив від політичних рішень, прийнятих на загальнодержавному рівні, створить умови для збільшення власної ресурсної бази;

– науково-методичний підхід до розподілу надходжень податку на прибуток підприємств між бюджетами різних рівнів і фондами економічного розвитку громад. Обґрунтовано втрати доходів державного бюджету у зв'язку

зі зміною нормативів його зарахування, запропоновано заходи щодо зменшення впливу пов'язаних із цим наслідків, визначено позитивні аспекти спрямування надходжень цього податку до місцевих бюджетів і фондів економічного розвитку громад. На відміну від існуючого підходу до розподілу надходжень податку на прибуток підприємств між державним і місцевими бюджетами, це забезпечить практичне втілення засад фінансової децентралізації та підвищить його роль у фінансовому забезпеченні еколого-економічного розвитку територій;

– наукові підходи до зменшення трансфертної залежності місцевих бюджетів за рахунок зміни нормативів розподілу надходжень загальнодержавних податків, підвищення фіскальної ролі місцевих податків і зборів, диверсифікації джерел неподаткових доходів та збільшення їх обсягу. Разом зі встановленням балансу між дотаціями та субвенціями в доходах місцевих бюджетів, запропоновані підходи спрямовані на зниження рівня централізації фінансових ресурсів, підвищення фінансової самостійності, компетенції та відповідальності органів місцевого самоврядування;

– концептуальні підходи до обґрунтування наповнення місцевих бюджетів на засадах еквівалентності, податкоспроможності й екологістики. В умовах формування організаційно-економічних засад розвитку адміністративно-територіальних одиниць це дасть змогу використати їх податковий потенціал і забезпечити відповідність податкової складової доходів місцевих бюджетів принципам економічної ефективності, соціальної справедливості, адміністративної простоти, стабільності та гнучкості оподаткування.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в дисертації теоретичні положення та методологічні підходи до модернізації доходів місцевих бюджетів можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування на різних етапах управління фінансовими ресурсами. Рекомендації стосовно вдосконалення методики прогнозування надходжень податку на доходи фізичних осіб, яку застосовують фахівці Міністерства фінансів України, дали змогу забезпечити кращу відповідність між плановими та фактичними значеннями цього податку (довідка № 02180-17/246 від 07.02.2019 р.); пропозиції щодо вдосконалення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) у частині правильності визначення та розподілу, своєчасності й повноти перерахування трансфертів між державним бюджетом і місцевими бюджетами використовує у практичній діяльності територіальне управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях (довідка № 22-19/130 від 29.05.2018 р.); рекомендації стосовно складу доходів місцевих бюджетів і визначення можливостей місцевої влади в їх формуванні застосовує у розробці проектів рішень міських, селищних і сільських рад про відповідні бюджети Асоціація міст України (довідка № 3-126 від 16.10.2018 р.); рекомендації стосовно оцінки фінансового забезпечення реалізації Стратегії розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 р. використовує у практичній діяльності Івано-Франківська обласна державна адміністрація

(довідка № 415/0/2-19/01-116 від 24.04.2019 р.); пропозиції щодо вдосконалення організації надходження неподаткових джерел доходів бюджетів Тернопільської області використовує Департамент фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 4.2-33/300 від 18.02.2019 р.); аналітичні розрахунки критеріїв еластичності та динамічності надходження податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств і платежів за спеціальне використання природних ресурсів використовує у плануванні доходів місцевих бюджетів Вінницької області Департамент фінансів Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 09-23/147 від 24.01.2019 р.); пропозиції щодо підвищення збалансованості місцевих бюджетів покладені в основу аналітичних записок про виконання бюджету Тернопільської області, виконаних громадською організацією „Експертно-аналітична група „Акцент”” (довідка № 7 від 20.12.2017 р.); аналіз впливу змін нормативів розподілу податку на доходи фізичних осіб між бюджетами різних рівнів на фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування дав змогу вдосконалити організацію планування і забезпечити реалістичні показники надходження цього податку до бюджету Васильковецької об'єднаної територіальної громади (довідка № 107 від 21.02.2019 р.). Результати дослідження використані в навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету під час викладання дисциплін „Фінанси”, „Бюджетна система”, „Бюджетний менеджмент”, „Місцеві фінанси”, „Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади”, у процесі підготовки підручників і навчальних посібників (довідка № 126-40/989 від 05.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою роботою, у якій викладено авторський підхід до формування теоретичних, методологічних і прикладних засад формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. Внесок автора в колективно опубліковані праці конкретизовано у списку публікацій. Теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні узагальнення, наукові розробки й аналітичні результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: „Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період” (м. Тернопіль, 2008 р.); „Актуальні проблеми фінансової системи України” (м. Черкаси, 2009 р.); „Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки” (м. Тернопіль, 2009 р.); „Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи” (м. Тернопіль, 2009 р.); „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 2009 р., 2010 р., 2011 р., 2013 р.); „Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності” (м. Тернопіль, 2010 р.); „Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ” (м. Тернопіль, 2011 р., 2013 р.); „Перспективи розвитку

фінансової системи України” (м. Тернопіль, 2012 р.); „Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства” (сmt Форос, 2013 р.); „Україна у геоекономічному просторі: глобальні виклики, сучасні тренди розвитку та соціокультурні трансформації” (м. Тернопіль, 2015 р.); „Інноваційний потенціал української науки XXI сторіччя” (м. Запоріжжя, 2013 р.); „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації” (м. Тернопіль, 2014 р.); „Фінансово-економічний розвиток України в умовах глобалізаційно-інтеграційних процесів” (м. Львів, 2014 р.); „Наукові читання пам’яті С. І. Юрія” (м. Тернопіль, 2015 р., 2017 р., 2018 р.); „Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози” (м. Тернопіль, сmt Вишнівець, 2015 р.); „Проблеми економіки, менеджменту та сільської кооперації” (м. Львів, 2015 р.); „Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку: регіональні особливості та світові тенденції” (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); „Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України” (м. Ірпінь, 2015 р.); „Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків” (м. Тернопіль, 2015 р., 2016 р., 2017 р.); „Актуальні проблеми економічного розвитку України в умовах інтеграції: досягнення та проблеми” (м. Харків, 2016 р.); „Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України” (м. Київ, 2016 р.); „Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму” (м. Кам’янець-Подільський, 2017 р., 2019 р.); „Актуальні питання фінансової теорії та практики” (м. Тернопіль, 2017 р.); „Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку” (м. Херсон, 2019 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 82 наукові праці, у тому числі: 2 одноосібні монографії; 6 статей у колективних монографіях; 40 наукових статей, з яких 34 статті опубліковано у фахових виданнях України (у тому числі 6 статей – у виданнях, що внесені до реєстру міжнародних наукометричних баз), 2 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (Білорусь), 4 статті – в інших виданнях; 34 праці апробаційного характеру. Загальний обсяг опублікованих особисто автором наукових праць становить 70,39 д. а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел (480 найменувань на 46 сторінках), 21 додатку на 82 сторінках, містить 60 таблиць та 74 рисунки. Основний текст розміщений на 381 сторінці. Повний обсяг роботи становить 514 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі „**Теоретичні домінанти доходів місцевих бюджетів**” поглиблено теоретико-методологічні положення щодо формування доходів місцевих бюджетів, з’ясовано їх економічну природу крізь призму фінансової думки минулого та сучасності; досліджено організаційно-правове забезпечення формування дохідної бази місцевих бюджетів України, а також виявлено законодавчі колізії, які визначили складність фінансового забезпечення

виконання повноважень місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування (ОМС); розкрито концептуальні засади парадигми бюджетної самодостатності у частині обґрунтування доходів, які відповідають засадам фінансової децентралізації.

Розглянуто етимологію бюджетних доходів від тривіальних уявлень про їх зміст до розуміння як диверсифікованої ресурсної бази органів влади. Дотримана наскрізна лінія, що саме доходи є інструментом для фінансування функцій і завдань цих органів, з їх допомогою видатки набувають матеріального втілення. На основі вивчення й узагальнення сутнісних характеристик доходів місцевих бюджетів встановлено, що ними є частина фінансових ресурсів певних територій, які створюють основу для задоволення місцевих потреб. Наголошено, що частково дублюючи загальнодержавні потреби їх специфіка визначається локалізацією та наближенням до мешканців цих територій.

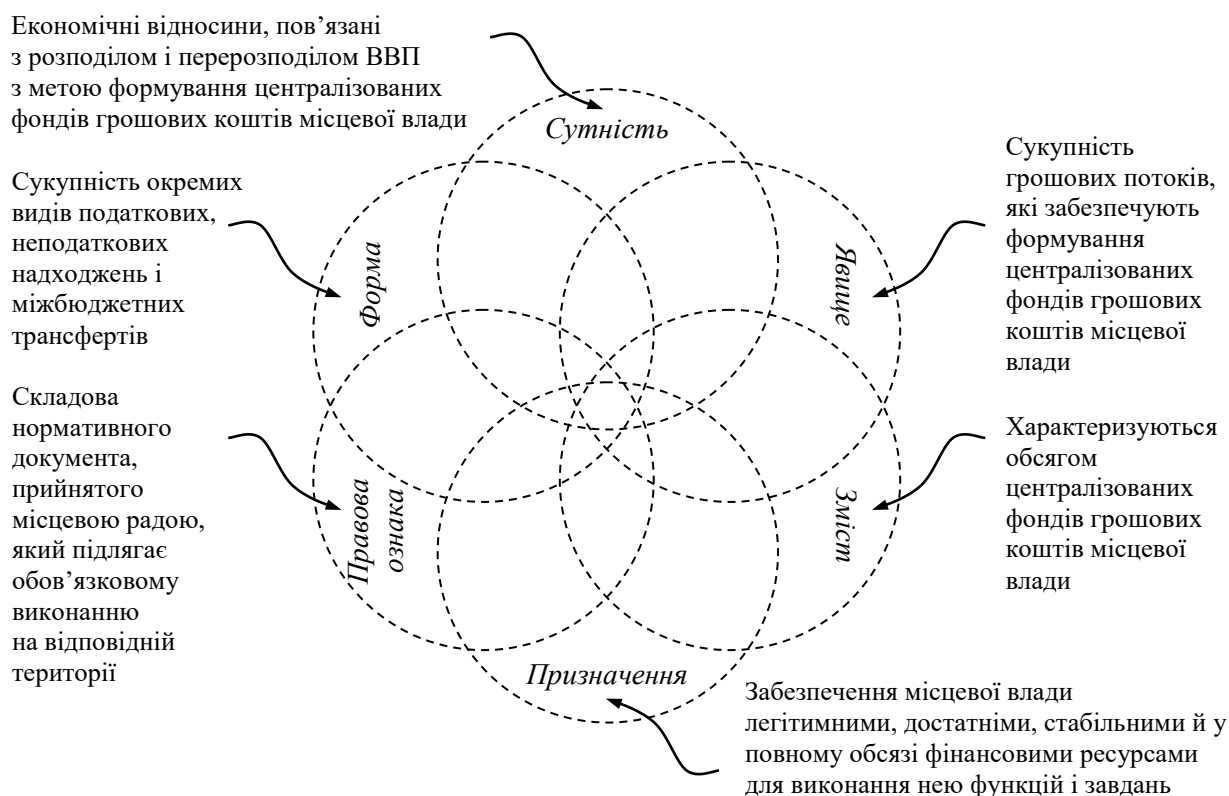
У результаті критичного аналізу праць учених-економістів з'ясовано, що розвиток концептуальних засад доходів місцевих бюджетів пов'язаний із державотворчими процесами, трансформацією територіального устрою та модернізацією механізмів діяльності самоврядних органів. Дискусію спричинило те, що з появою перших ознак місцевого самоврядування держава мала б підтримати ініціативи місцевої влади стосовно забезпечення бюджетної самодостатності, натомість делегувала ще більше повноважень без підкріплення відповідними доходами. Аргументовано, що дивергенція повноважень та фінансових ресурсів мала безповоротний суспільно-політичний, управлінський й економічний вплив на життєдіяльність територій.

Системне осмислення концепцій місцевого самоврядування дало змогу визначити причинно-наслідковий зв'язок між особливостями демократичних перетворень, рівнем екстрактивності політичних інститутів, забезпеченням матеріальної та фінансової основи органів місцевого самоврядування. Виявлено суперечності у формуванні ресурсної бази органів влади в частині: дисбалансу податкової та неподаткової складових бюджетних доходів; надмірного впливу міжбюджетних трансфертів, який ставив місцеві бюджети в залежність від державного бюджету; пошуку альтернативних доходів, які відповідали б засадам легітимності залучення коштів.

Розглядаючи теоретичні домінанти дохідної бази місцевих бюджетів, встановлено, що вони містять власні доходи місцевої влади зі зміщенням акцентів на перерозподілені фінансові ресурси. Охарактеризовано визначення доходів місцевих бюджетів за сутністю, економічним явищем, змістом, формою, правовою ознакою та призначенням (рис. 1). На основі вивчення й узагальнення різних підходів сформульовано їх авторське тлумачення як відносин щодо наповнення місцевих бюджетів власними, перерозподіленими державою та позиченими фінансовими ресурсами, які використовують місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування для виконання повноважень.

Досліджено організаційно-правове забезпечення формування дохідної бази місцевих бюджетів України. Ідентифіковано законодавчі колізії, які

визначили складність фінансового забезпечення виконання повноважень місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування. Виявлено, що встановлені правила організації бюджетних відносин на місцевому рівні мають недоліки у формуванні доходів (стосуються складу їх джерел і перерозподілу між бюджетами різних рівнів), через що складно забезпечити збалансування місцевих бюджетів. Унаслідок цього органи влади змушені або очікувати на додаткову фінансову підтримку з державного бюджету, або переглядати склад та обсяг видатків місцевих бюджетів.

Рис. 1. Підходи до трактування поняття „доходи місцевих бюджетів”

Обґрунтовано, що модернізація доходів місцевих бюджетів у механізмі фінансового забезпечення розвитку територій потребує удосконалення законодавства. Виявлено його позитивні тенденції, які розширили дохідну частину місцевих бюджетів і збільшили їх наповненість завдяки: передачі з державного бюджету деяких податкових та неподаткових надходжень; зміні нормативів розподілу загальнодержавних податків між бюджетами різних рівнів; перегляду елементів оподаткування місцевих податків і зборів (МПЗ). Встановлено, що подальше осучаснення нормативно-правового поля України потребує його уніфікації з бюджетним та податковим законодавством економічно розвинених держав.

У роботі підкреслено, що стан фінансування видатків органів місцевого самоврядування на виконання функцій і завдань у межах власної компетенції та реалізації делегованих повноважень є складний, а структуру наповнення місцевих бюджетів не можна вважати досконалою. В умовах фінансової децентралізації місцеві бюджети, яких в Україні налічується понад дев'ять тисяч, мають функціонувати як злагоджений механізм, забезпечуючи

відповідність фінансових ресурсів запланованим асигнуванням. Обґрунтовано парадигму бюджетної самодостатності, яка визначає наділення органів влади необхідними інструментами та забезпечення їх спроможності до розвитку (рис. 2).

Рис. 2. Система доходів місцевих бюджетів у парадигмі бюджетної самодостатності

Встановлено, що посилення акцентів на бюджетній самодостатності може стати одним із важелів зміни системи місцевих фінансів на основі принципів Європейської хартії місцевого самоврядування. Для цього органам місцевого самоврядування запропоновано закласти достатню та стабільну дохідну базу в частині: запровадження власних податків і зборів; зміни нормативів розподілу між бюджетами різних рівнів податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) і податку на прибуток підприємств; розширення неподаткових джерел доходів; переведення рентної плати до складу місцевих податків і зборів; збалансування дотацій і субвенцій; створення фондів економічного розвитку громад; активізації позикових інструментів.

Обґрунтовано, що бюджетна самодостатність є ідеальним економічним явищем, чого мають прагнути органи місцевого самоврядування. Її антиподами визначено жорстку фінансову залежність місцевих бюджетів від державного бюджету, недостатність власних доходів, неефективність розподілу коштів між бюджетами різних рівнів. Проблема полягає в тому, що за умови визначених у законодавстві джерел доходів органи влади не спроможні забезпечити видатки тими надходженнями, які акумулюються на місцевому рівні. Аргументовано, що території із самодостатніми місцевими бюджетами здатні сформувати таку економічну основу в державі, яка відповідала б засадам фінансової

децентралізації.

У другому розділі „**Методологічні засади дослідження доходів бюджетів як фінансової бази місцевої влади**” поглиблено методологічний інструментарій пізнання сутності доходів місцевих бюджетів; досліджено особливості фіскальної ідеології на основі соціокультурних цінностей і розвинуто концептуальний підхід до формування моделі відносин між державою та суспільством, який ґрунтується на позитивно-емоційному ставленні до сплати податків і наповнення місцевих бюджетів; систематизовано принципи формування доходів місцевих бюджетів, подані в контексті наукового підходу, для виявлення закономірностей та суперечностей фінансового забезпечення виконання повноважень органами влади.

Методологія дослідження базується на історичному, діалектичному, системному, інституціональному й інших підходах, відповідно до яких місцеві фінанси та система доходів місцевих бюджетів розглядаються в нерозривному зв'язку і причинно-наслідковій зумовленості. Дослідження сутності доходів місцевих бюджетів і характеристика їх видів із використанням відповідного методологічного інструментарію (загальнонаукових методів, зокрема узагальнення, наукової абстракції, аналогій, ідеалізації, аксіоматичного, логічного, гіпотетичного, екстраполяції, аналізу, синтезу, дедукції, індукції тощо) сприяли отриманню корисних для науки результатів, усвідомленню закономірностей наукового пізнання.

Дослідження показало необхідність змін у фіскальній ідеології, яка характеризує ставлення суспільства до дотримання бюджетного та податкового законодавства і процесу наповнення місцевих бюджетів. Серед основних викликів визначено високе податкове навантаження, надмірну частку неформальних зв'язків між владою та бізнесом, посередній рівень фінансової грамотності населення та низьку культуру сплати податків. Аргументовано, що без їх усунення буде важко реалізувати фіскальну політику в контексті побудови самодостатніх місцевих бюджетів. Відтак податкові відносини на місцевому рівні запропоновано розвивати крізь призму соціокультурних цінностей.

Цілісне пізнання соціокультурних цінностей дало змогу виявити зв'язок між чеснотами сумління, свідомості й обов'язку сплачувати податки і відповідно брати участь у фінансовому забезпеченні місцевих потреб (табл. 1). Встановлено, що сумління через узгодження в поведінці людини сприйняття правильного та неправильного дає зрозуміти те, що сплата податків робить її духовно сильною; за допомогою свідомості формується позитивно-емоційне ставлення до процесу оподаткування; обов'язок характеризує зобов'язання громадян відчужувати частину доходів на користь інших, що надає процесу справляння податків ознак беззаперечності. На основі цих чеснот обґрунтовано засади формування моделі податкових відносин між державою та суспільством.

Систематизовано й обґрунтовано принципи формування доходів місцевих бюджетів. Проаналізовано основні положення Європейської хартії місцевого самоврядування, яка характеризує концепції самоврядування, його конституційні основи та сфери компетенції, умови здійснення функцій на

місцевому рівні, адміністративний нагляд за діяльністю органів влади. Її виконання мало б гарантувати політичну, адміністративну та фінансову незалежність органів місцевого самоврядування. Водночас дослідження показало, що, на відміну від зарубіжного досвіду, багато положень Хартії в Україні є декларативними та рекомендаційними, тобто забезпечення бюджетної самодостатності за її допомогою не втілюється.

Таблиця 1

Характеристика понять сумління, свідомості й обов'язку, їх зв'язок з оподаткуванням

Поняття	Характеристика	Зв'язок з оподаткуванням
Сумління	Усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, вчинки перед собою, людьми та суспільством	Через узгодження в поведінці людини сприйняття правильного та неправильного розуміння того, що сплата податків робить її духовно сильною
Свідомість	Процес зображення дійсності мозком, який охоплює всі форми психічної діяльності й зумовлює цілеспрямовану діяльність людини	Побудова певної моделі відносин між державою та суспільством, за якої формується позитивно-емоційне ставлення до процесу оподаткування
Обов'язок	Те, чого треба беззастережно дотримуватися, що безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління	Зобов'язання громадян відчувувати частину власного багатства на користь держави, що надає процесу справляння податків ознак беззаперечності

Проведено порівняння засадничих принципів Хартії та Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні”, на основі яких органи місцевого самоврядування будують бюджетні відносини, встановлено їх схожість і проблеми виконання. Аргументовано, що деформація відбувається через невідповідність між доходами місцевих бюджетів і реальними потребами на фінансування видатків, залежність від фінансової підтримки з державного бюджету й перевищення темпів зростання міжбюджетних трансфертів над іншими складовими доходів, незначну питому вагу власних доходів, на які органи місцевого самоврядування мають вплив у формуванні, підпорядкованість державі в ухваленні бюджетних рішень та їх політичне лобіювання.

Увагу звернено на науковий підхід до формування доходів місцевих бюджетів, означений у принципах: фінансової деконцентрації (забезпечення чіткого розподілу коштів між державним і місцевими бюджетами, наділення органів влади необхідними їм обсягами); фінансової децентралізації (делегування частини компетенції, відповідальності та фінансових ресурсів на місцевий рівень); еквівалентності (відповідність бюджетних доходів податковому навантаженню, яке несуть місцеві жителі, й зі збільшенням обсягу сплачених податків можливості отримання суспільних благ мають зростати). Їх виконання сприятиме перетворенню місцевих бюджетів із дотаційних на інститути, які зможуть самостійно забезпечити суспільний добробут.

У третьому розділі „Податковий метод формування доходів місцевих бюджетів” увагу зосереджено на аналізі особливостей планування й організації

надходження до місцевих бюджетів податку на доходи фізичних осіб; виявленні проблем розподілу податку на прибуток підприємств між ланками бюджетної системи, а також визначенні напрямів їх вирішення для забезпечення можливостей регулювального впливу й заохочення розвитку економіки; оцінюванні сучасного стану наповнення місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів; обґрунтуванні ролі платежів за спеціальне використання природних ресурсів у забезпеченні еколого-економічного розвитку територій.

Розглянуто нормативи зарахування податку на доходи фізичних осіб до бюджетів різних рівнів та їх зміну в умовах реалізації бюджетних реформ в Україні. Обґрунтовано, що зменшення обсягів надходження цього податку у розпорядження місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування може знизити міжтериторіальну конкуренцію у наданні суспільних благ. Це стосується бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів, бюджетів м. Києва, міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, де зменшено нормативи зарахування на 10–60 % або скасовано – у бюджетах сіл і селищ. Такі дії характеризують недоліки фінансової децентралізації.

Виявлено неоднозначну тенденцію надходження податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів України (табл. 2). Упродовж 2009–2014 рр. фактичні показники не відповідали плановим у середньому на 4,4 %, на основі чого висунуто гіпотезу про недосконалість методики його планування. Її було доведено обґрунтованими в роботі загальними (відсутність єдиної методики бюджетного планування, відстороненість органів державної фіскальної служби від процесу складання проектів місцевих бюджетів, визначений законодавством розподіл податкових надходжень між бюджетами різних рівнів, тінізація економіки тощо) і спеціальними чинниками, які стосуються змін в елементах оподаткування.

Для вдосконалення методики планування надходження до місцевих бюджетів податку на доходи фізичних осіб запропоновано її доповнити чинниками порушенням трудового законодавства в частині виплати заробітної плати та прихованої зайнятості населення, позаяк це чи не найбільше призводить до відхилень у розрахунках цього податку. Встановлено, що застосування місцевими фінансовими органами науково-методичного підходу, який враховує економічні девіації у бюджетному плануванні, дасть змогу об'єктивно й точно сформулювати дохідну базу місцевих бюджетів, зменшити дивергенцію між очікуваними та фактичними значеннями його спрямування до місцевих бюджетів.

Аргументовано, що на організацію надходження податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів непрямо вплинув пропорційний характер оподаткування. Вивчення передового зарубіжного досвіду показало перспективи запровадження в Україні прогресивної шкали податкових ставок, що дасть змогу ефективніше розподілити частину доходів заможних верств населення на користь бідних (виклики стосуватимуться збереження балансу між виконанням принципів еквівалентності та податкоспроможності). Для

забезпечення бюджетної самодостатності запропоновано надати органам місцевого самоврядування право запроваджувати диференційовані надбавки до податкових ставок, що сприятиме реалізації їх власної фіскальної політики.

Таблиця 2

Динаміка планових і фактичних показників надходження податків до місцевих бюджетів, їх питомої ваги в податкових надходженнях, доходах бюджетів і ВВП України у 2009–2018 рр.*

Показники	2009 р.	2011 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2018 р.
<i>ПДФО:</i>						
Надходження, млн грн:						
планові	46091,9	54406,1	69964,3	48664,4	105410,8	135648,8
фактичні	44485,3	54065,1	64586,0	54921,2	110652,7	138158,8
Питома вага, %:						
у податкових надходженнях	75,2	74,0	70,8	55,9	52,4	59,4
у доходах місцевих бюджетів	33,1	29,8	29,2	18,7	21,0	24,6
у ВВП	4,9	4,1	4,4	2,8	3,5	3,9
<i>Податок на прибуток підприємств:</i>						
Надходження, млн грн:						
планові	633,7	373,6	521,1	3867,2	6366,6	8782,0
фактичні	478,2	357,5	675,4	4276,8	6484,9	9300,0
Питома вага, %:						
у податкових надходженнях	0,8	0,5	0,7	4,4	3,2	4,0
у доходах місцевих бюджетів	0,4	0,2	0,3	1,5	1,3	1,7
у ВВП	0,1	0,03	0,05	0,2	0,2	0,3
<i>МПЗ:</i>						
Надходження, млн грн:						
планові	841,5	2354,7	6412,6	23547,8	49708,4	58899,9
фактичні	808,6	2549,8	7314,1	27041,3	52586,8	61026,4
Питома вага, %:						
у податкових надходженнях	1,4	3,5	8,0	27,5	26,2	26,2
у доходах місцевих бюджетів	0,6	1,4	3,3	9,2	10,5	10,9
у ВВП	0,1	0,2	0,5	1,4	1,8	1,7
<i>Платежі за спеціальне використання природних ресурсів:</i>						
Надходження, млн грн:						
планові	8892,1	13875,0	16362,2	1928,1	2364,0	4337,9
фактичні	8606,3	12919,0	15002,9	2154,4	2471,2	4821,2
Питома вага, %:						
у податкових надходженнях	14,5	17,7	16,5	2,2	1,2	2,1
у доходах місцевих бюджетів	6,4	7,1	6,8	0,7	0,5	0,9
у ВВП	0,9	1,0	1,0	0,1	0,1	0,1

* складено за матеріалами Державної казначейської служби України.

Аналіз показав, що зі здобуттям незалежності України до сьогодні податок на прибуток підприємств так і не зарекомендував себе бюджетоутворювальним податком, він не може забезпечити достатні надходження до місцевих бюджетів (табл. 2). Водночас збільшення його питомої ваги у 2018 р. у бюджетних доходах – до 4,0 %, у податкових надходженнях – до 1,7 % й у ВВП – до 0,3 % свідчить про можливості регулювального впливу та заохочення розвитку економіки. Процеси фінансової децентралізації потребують зміцнення матеріальної і фінансової основи органів

місцевого самоврядування, що запропоновано досягти через зміну нормативів розподілу податку на прибуток підприємств.

У роботі акценти зроблені на тому, що податок на прибуток підприємств належить до загальнодержавних податків і тільки з 2014 р. 10 % його надходження зараховуються до обласних бюджетів та бюджету м. Києва. Висунуто гіпотезу щодо оподаткування прибутку підприємств на місцевому рівні. Її спростування спиралося на аналізі передового зарубіжного досвіду, який засвідчив про недоцільність цього податку в системі місцевого оподаткування або повного зарахування до місцевих бюджетів (нами доведено, що його справляння за місцем фактичної діяльності підприємств не забезпечить перерозподільного ефекту й може призвести до збільшення бюджетного дефіциту).

Обґрунтовано, що економічно виправданим буде розподіл податку на прибуток підприємств між бюджетами різних рівнів (50 % – до державного бюджету та 20 % – до місцевих бюджетів) і фондами економічного розвитку громад (30 %). До того ж джерелами їх формування запропоновано встановити плату за участь у конкурсах на перевезення пасажирів на автобусних маршрутах, надання дозволу на виконання земельних, будівельних й інших робіт, користування місцем розташування рекламних засобів тощо. Дослідження показало, що такий підхід дасть змогу диверсифікувати фінансові ресурси, забезпечити достатність надходження та їх цільове використання на еколого-економічний розвиток територій.

Увагу приділено місцевому оподаткуванню, функціонування якого в Україні пов'язане з посиленням ролі інститутів публічної влади в економічному житті держави. Дослідження генезису місцевого оподаткування довело, що органи державної влади під тиском демократичних перетворень та з огляду на доцільність вирішення питань у межах власної компетенції органів місцевого самоврядування почали передавати їм повноваження стосовно запровадження та визначення механізму справляння місцевих податків і зборів. Це зумовило розширення фінансового забезпечення цих органів і розвиток місцевого оподаткування як цілісного та відокремленого інституту від податкової системи держави.

Встановлено, що місцеві податки та збори мають різне значення – джерела доходів місцевих бюджетів і регулятора суспільних відносин на місцевому рівні. Зроблено висновок щодо неоднозначної загальносвітової тенденції розвитку місцевого оподаткування: в одних державах оподатковують об'єкти нерухомості житлового та нежитлового фондів, а в інших – поширені податки з доходів, обігу і продажу. Відтак акцентовано, що побудова місцевого оподаткування в Україні повинна бути не одноваріантною, а відкривати можливості для поєднання різних форм оподаткування залежно від принципів економічної ефективності, соціальної справедливості, адміністративної простоти, стабільності та гнучкості.

Оцінюючи роль місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів до прийняття Податкового кодексу України (1993–2010 рр.), акценти зроблені на тому, що вони були міськими податками і зборами. Більшість коштів від їх

загальної суми надходила до бюджетів великих і середніх міст (Вінниці, Дніпра, Запоріжжя, Києва, Львова, Одеси, Харкова, Хмельницького й інших), переважаючи загальнодержавний показник. З'ясовано, що аналогічно за деякими селищами та селами через нерівномірний географічний розподіл об'єктів оподаткування надходження місцевих податків і зборів становили менш ніж 1 % (зрештою, у деяких територіальних громадах вони взагалі не справлялися).

Аналіз виконання місцевих бюджетів за плановими та фактичними показниками надходження місцевих податків і зборів після прийняття Податкового кодексу України (2011–2018 рр.) засвідчив різну тенденційність (табл. 2). Це було аргументовано оптимістичними прогнозами органів місцевого самоврядування, які не застосовували науково обґрунтованої методики моделювання бюджетних доходів. Збільшення їх питомої ваги в доходах місцевих бюджетів з 1,4 % у 2011 р. до 10,9 % у 2018 р. (водночас у податкових надходженнях – з 3,5 % до 26,2 %) вказало на ефективність податкових реформ в Україні, що відобразилося на посиленні впливу місцевих податків і зборів на вирішення проблем бюджетної самодостатності.

У роботі підтверджено, що місцеві податки і збори мають виконувати роль не стільки примусово відчужених коштів платників податків, скільки еквівалентних платежів за надані суспільні блага. Тому вони повинні мати цільове призначення, бути запровадженими на відшкодування витрат територіальних громад, введеними як плата за надання прав і видачу дозволів. Така характеристика місцевих податків і зборів відповідає засадам фінансової децентралізації та визначає їх майбутню форму. Водночас запропоновано надати представницьким органам місцевого самоврядування право самостійно запроваджувати власні податки та збори з огляду на особливості розвитку територій.

Встановлено, що серед загальнодержавних податків особливе місце в забезпеченні бюджетної самодостатності займають рентні платежі. Їх розглянуто як податки, що справляють за користування надрами для видобування корисних копалин і в цілях, не пов'язаних з видобуванням, спеціальне використання води та лісових ресурсів. Ці платежі зараховують до бюджетів різних рівнів за місцем перебування відповідних природних ресурсів, а стосовно водних об'єктів – за місцем податкової реєстрації платників рентної плати. Виявлено недоліки їх розподілу між бюджетами, що здійснюється за різними нормативами зарахування та призводить до деформації міжтериторіальної конкуренції.

Дослідження показало, що в тих державах, де експлуатація природних ресурсів є менш інтенсивною, ніж в Україні, надходження рентних платежів становить у середньому 4 % ВВП, а в доходах бюджетів – 15 %. Значення в Україні у 2018 р. – 0,1 % та 0,9 % зменшилися проти 2009–2014 рр., коли спостерігалось зростання всіх складових плати за землю, а саме земельного податку й орендної плати з юридичних і фізичних осіб (табл. 2). Із внесенням змін до Податкового кодексу України плата за землю разом із податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, і транспортним податком

стали частиною податку на майно, що не вплинуло на наповнення місцевих бюджетів.

Ідентифіковано проблеми функціонування інституту рентних платежів, до яких віднесено: невідповідність ставок загальносвітовим вимогам; широкий перелік пільг, який має незначний заохочувальний, регулювальний та фіскальний вплив; відсутність платежів за монополізацію природних ресурсів; невідображення реальної цінності природного багатства, яке залучається у відтворення; надмірна тінізація користування надрами в процесі видобування корисних копалин і в цілях, не пов'язаних з їх видобуванням, використання води та лісових ресурсів. Аргументовано, що модернізація цього інституту має стати складовою зростання податкового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць й основою парадигми бюджетної самодостатності.

За прикладом передового зарубіжного досвіду запропоновано перенести податкове навантаження з податків на працю на податки, пов'язані з використанням обмежених природних ресурсів. Встановлено, що через порушення трудового законодавства в частині виплати заробітної плати та приховану зайнятість населення оподаткування доходів належить до девіантного явища в системі податкових відносин, натомість низькі ставки рентних платежів і широкий перелік податкових пільг не заохочують підприємства до інноваційно-технологічної модернізації виробництва. Обґрунтовано, що еколого-трудова реформа має сприяти підвищенню фіскальної ролі рентних платежів.

У четвертому розділі „**Неподаткові інструменти у реалізації завдань наповнення місцевих бюджетів**” з'ясовано можливості розширення неподаткової складової доходів для зростання нефіскального потенціалу територій; проаналізовано стан надання міжбюджетних трансфертів; досліджено особливості функціонування інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування і обґрунтовано необхідність його трансформації у фонди економічного розвитку громад; оцінено сучасні реалії та виявлено перспективи розвитку місцевих запозичень для забезпечення економічного зростання й недопущення неплатоспроможності адміністративно-територіальних одиниць, що актуально в умовах фінансової децентралізації.

Попри низьку питому вагу неподаткових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів України упродовж 2009–2018 рр., у роботі виявлено збільшення їх обсягу у більш ніж 3,5 раза (табл. 3). Встановлено, що ця тенденція зумовлена поліпшенням надходження адміністративних зборів і доходів від некомерційного продажу, власних надходжень бюджетних установ. Увагу звернено на факультативну роль неподаткових надходжень у фінансовому забезпеченні виконання повноважень місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування, пов'язану з вужчим переліком платників, нерегулярністю сплати до бюджетів, добровільними й обов'язковими методами формування.

Аналіз формування доходів місцевих бюджетів України показав, що співвідношення між податковими та неподатковим надходженнями становило 1:7, цим самим держава дестимулювала роботу з розширення неподаткових

інструментів у реалізації завдань наповнення централізованих грошових фондів (табл. 3). Віднесення до їх складу відрахування коштів, отриманих від проведення державних грошових лотерей, коштів від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, збору за видачу спеціальних дозволів на користування надрами тощо збільшить дохідну базу місцевих бюджетів, підвищить інтерес органів влади до зростання нефіскального потенціалу територій і дасть змогу вирішити проблеми бюджетної самодостатності.

Таблиця 3

Динаміка планових і фактичних показників неподаткових надходжень до місцевих бюджетів, їх питомої ваги в доходах бюджетів і ВВП України у 2009–2018 рр.*

Показники	2009 р.	2011 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2018 р.
Надходження, млн грн:						
планові	8873,0	7106,6	13071,8	19166,3	15482,4	16838,1
фактичні	7759,1	10915,9	12127,8	20148,0	25973,0	28033,5
Питома вага, %:						
у доходах місцевих бюджетів	5,8	6,0	5,5	6,8	5,2	5,3
у ВВП	0,8	0,8	0,8	1,0	0,9	0,8

* складено за матеріалами Державної казначейської служби України.

Результати аналізу засвідчили посилення ролі держави на місцевому рівні: якщо до 2010 р. питома вага міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів не перевищувала 50 %, то у 2015 р. вона становила приблизно 60 %, дещо зменшившись у 2018 р. У цьому вбачається застереження для органів влади, які прагнуть позбутися патерналістського підходу до фінансового забезпечення виконання їх повноважень. Надмірна фінансова підтримка з державного бюджету (особливо, коли йдеться про субвенції) дестимулює пошук власної ресурсної бази. Встановлено важливість міжбюджетних трансфертів, водночас їх питома вага в доходах місцевих бюджетів має поступово зменшуватися.

Оцінено можливості дотацій як однієї зі складових міжбюджетних трансфертів у демократично розвинених державах (табл. 4). Визначено, що вони є ефективним інструментом бюджетного регулювання, який дає змогу вилучити фіксовану суму коштів із бюджету вищого рівня для збалансування бюджету нижчого рівня в разі перевищення видатків над доходами. В Україні через корупцію в органах влади, політичний лобізм, невміле планування й управління фінансовими ресурсами дотації вичерпали себе, до того ж їх питома вага в структурі доходів місцевих бюджетів зменшилася в 6 разів. Таку тенденцію визнано складовою подальшого реформування міжбюджетних відносин.

Проаналізовано субвенції – інструменти, за допомогою яких різні рівні влади розподіляють зобов'язання на фінансування суспільних благ, які не можуть бути чітко закріплені за одним рівнем. Встановлено, що серед їх видів найбільшу питому вагу займали так звані „соціальні” (виплата соціальної допомоги на дітей-сиріт, малозабезпеченим сім'ям, дітям-інвалідам, надання

пільг і житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг), які рівномірно розподілялися по Україні. Натомість субвенції, які мали економічне призначення, переважно спрямовували бюджетам економічно розвинених територій, а ймовірність їх отримання депресивними регіонами була низькою, що вносило ще більший деструктив в економічний розвиток.

Таблиця 4

Динаміка фактичних показників надходження дотацій і субвенцій до місцевих бюджетів, їх питомої ваги в міжбюджетних трансфертах, доходах бюджетів і ВВП України у 2009–2018 рр.*

Показники	2009 р.	2011 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2018 р.
<i>Дотації:</i>						
Надходження, млн грн	36058,5	48113,6	61220,4	7276,9	21998,5	25166,0
Питома вага, %:						
у міжбюджетних трансфертах	56,8	50,7	52,8	4,2	8,1	8,4
у доходах місцевих бюджетів	26,8	26,5	27,7	2,5	4,4	4,5
у ВВП	3,9	3,7	4,2	0,4	0,7	0,7
<i>Субвенції:</i>						
Надходження, млн грн	26121,6	46761,5	54628,0	166703,1	250604,4	273773,7
Питома вага, %:						
у міжбюджетних трансфертах	41,1	49,3	47,2	95,8	91,9	91,6
у доходах місцевих бюджетів	19,4	25,8	24,7	56,6	49,9	48,7
у ВВП	2,9	3,6	3,8	8,4	8,4	7,7

* складено за матеріалами Державної казначейської служби України.

У дослідженні з'ясовано, що роль цільових фондів, утворених органами місцевого самоврядування, в еколого-економічному розвитку територій є малозначимою. Вагомими видалися проблеми, як-от використання коштів не на потреби, визначені в положенні про цільовий фонд, а на вподобання органів місцевого самоврядування через превалювання необ'єктивних причин. Водночас встановлено, що вони є тим інструментом, який робить систему місцевих фінансів гнучкішою до зміни кон'юнктури й дає змогу сформувати додаткову ресурсну базу. Запропоновано змінити форму їх функціонування, розширити перелік джерел й забезпечити використання на еколого-економічний розвиток територій.

З'ясовано, що в Україні місцеві запозичення майже не здійснювалися, а їх залучення потребує вдосконалення інституційної складової розвитку позикових ресурсів. Обґрунтовано необхідність створення й організаційні аспекти функціонування комунальних банків, які представлятимуть територіальні громади в управлінні місцевими запозиченнями. Не менш важливим буде функціонування структур, за допомогою яких органи місцевого самоврядування можуть брати кошти в борг. Вони виступатимуть у ролі агентств і входитимуть до складу цих органів, а перевагою буде можливість контролювати місцевий борг, застосовувати нижчі відсотки, уникати ризиків тощо.

Акцентовано, що попри задекларований у вітчизняному законодавстві принцип достатності фінансового забезпечення розвитку територій, на різних

етапах державотворення органи місцевого самоврядування відчували недостатність ресурсів і важелів впливу для виходу зі стану неплатоспроможності. Особливо ця проблема загострилася з виникненням пересторог щодо банкрутства адміністративно-територіальних одиниць. Для її вирішення в роботі обґрунтовано необхідність вироблення антикризової політики на місцевому рівні, яка має залагодити наслідки виходу на ринок капіталу в частині випуску облігацій місцевих позик, взяття кредитів у банків та інших фінансових посередників.

У п'ятому розділі **„Модернізація доходів місцевих бюджетів у механізмі фінансового забезпечення розвитку територій”** виявлено проблеми формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації; обґрунтовано модель діяльності органів влади, яка передбачає удосконалення технології адміністрування податкових і неподаткових надходжень й модернізацію їх організаційної структури; поглиблено податкову складову доходів місцевих бюджетів; розроблено критерії запровадження власних податків і зборів за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування та модель прийняття рішення стосовно вибору для їх запровадження.

Встановлено, що процеси фінансової децентралізації мали б позитивно вплинути на стан фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні. Вони характеризують зміцнення компетенції й відповідальності цих органів при одночасному звуженні в центральних органах виконавчої влади, передачу ресурсів на виконання делегованих повноважень, спрямування коштів на реалізацію інфраструктурних проектів тощо. Акценти зроблені на тому, що небагатоваріантність і деструктивність системи доходів місцевих бюджетів унеможливили використання усього спектра методів формування доходів, натомість збільшення фінансової підтримки з державного бюджету підвищило дисонанс у бюджетних відносинах.

Питання податкової складової формування доходів місцевих бюджетів вивчено крізь призму суб'єктів адміністрування податків. З огляду на те, що державна фіскальна служба стала тим органом, недовіра до якого виявилася чи не найбільшою, запропоновано використати іншу модель діяльності. Вона передбачає вдосконалення технології податкової роботи, модернізацію організаційної структури та перехід на надання послуг. Процес справляння місцевих податків і зборів запропоновано передати органам місцевого самоврядування, зважаючи на їх зацікавленість у формуванні доходів, потребу розвантаження податкових інспекцій і можливість запровадження сучасних технологій.

Дослідженням встановлено, що при наданні органами влади адміністративних послуг, стягненні доходів штрафного та компенсаційного характеру, отриманні плати за використання комунального майна залучається не один спеціалізований орган, а система інституцій. Відтак їх чисельність потребує уніфікації підходу до адміністрування. Аргументовано, що забезпеченням надходження цих доходів мали б займатися місцеві органи виконавчої влади з делегуванням деяких повноважень центрам надання

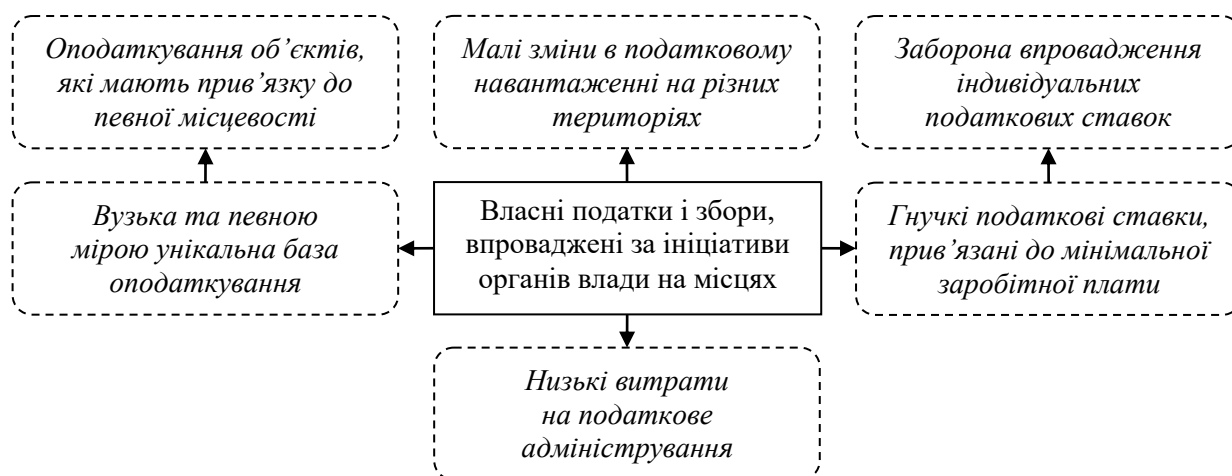

адміністративних послуг. Це підвищить ефективність і спростить організацію адміністрування неподаткових платежів, межі якого будуть розширені до консультативно-діалогової діяльності.

Внесено пропозиції щодо запровадження і вдосконалення порядку обчислення та механізму сплати: збору з власників собак, ставки якого доцільно прив'язати до ринкової вартості порід; ринкового збору, розмір якого має бути диференційований залежно від обсягу місячного товарообороту, а звільнення від його сплати впродовж півроку стимулюватиме розвиток суб'єктів малого підприємництва; збору за першу реєстрацію транспортного засобу, для якого розроблено шкалу податкових ставок на основі викидів діоксиду вуглецю; податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, який адаптовано до володіння нерухомістю соціально незахищеними верстами населення.

Результати дослідження базуються на тому, що основою податкових відносин на місцевому рівні має стати принцип соціальної справедливості. Тобто запровадження податків має відбуватися згідно із платоспроможністю платників податків, а їхня участь у бюджетних видатках – відповідати фінансовим можливостям. Водночас органи влади зобов'язані посилити контроль за незайнятими особами, зокрема за доцільністю надання їм соціальної допомоги, спрямувати місцеву політику на скорочення безробіття, активізацію підприємницької діяльності, зростання доходів населення тощо. Аргументовано, що збільшення кількості багатих осіб в Україні має сприяти оподаткуванню надмірного багатства.

Розроблено концептуальні засади власних податків і зборів, які в роботі розглядаються наступним етапом розвитку ресурсної бази органів місцевого самоврядування. Акценти зроблені на тому, що для їх запровадження потрібні політична воля, уникнення дискусії в бюджетному та податковому законодавстві і єдиний підхід, який базується на чітко розроблених критеріях (рис. 3).

Рис. 3. Характеристика критеріїв запровадження власних податків і зборів за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування

Ці критерії стосуються: вибору вузької й унікальної бази оподаткування; гнучких податкових ставок; акценту на оподаткуванні об'єктів, прив'язаних до

певної місцевості; забезпечення незначного розходження податкового навантаження на різних територіях; уникнення високих витрат на податкове адміністрування.

Обґрунтовано елементи оподаткування і розроблено механізм справляння зборів за збирання біологічних ресурсів лісового фонду, видобування корисних копалин, призначених для власного використання, зайняття території населеного пункту, використання місцевої символіки в комерційних цілях, розміщення зовнішньої реклами й упорядкування територій. Для вибору з цього переліку тих зборів, які відповідали б означеним критеріям і могли потенційно формувати дохідну базу місцевих бюджетів, взято модель прийняття рішень на основі методу аналізу ієрархій. Визначено відносний ступінь взаємодії елементів в ієрархії, а на основі шкали парних порівнянь Сааті проведено порівняння елементів кожного рівня.

Для визначення глобальних пріоритетів, на основі яких вибираються альтернативи для місцевого референдуму (прийняття управлінського рішення стосовно запровадження власних податків і зборів має спиратися на думку мешканців територіальної громади, визначеної більшістю на референдумі), використовується індекс узгодженості CI , який характеризує відхилення значення $\lambda_{\max}$ від значення m , що відповідає ідеальному варіанту.

Розрахунки показали, що з переліку власних податків і зборів найбільш ефективними для запровадження органи місцевого самоврядування можуть розглядати збори за зайняття території населеного пункту, розміщення зовнішньої реклами та видобування корисних копалин, призначених для власного використання (табл. 5).

Таблиця 5

Глобальний вектор пріоритетів вибору для запровадження представницькими органами місцевого самоврядування власних податків і зборів

Види власних податків і зборів	Глобальні пріоритети
Збір за збирання біологічних ресурсів лісового фонду	0,1359
Збір за видобування корисних копалин, призначених для власного використання	0,1854
Збір за зайняття території населеного пункту	0,2930
Збір за використання місцевої символіки в комерційних цілях	0,0532
Збір за розміщення зовнішньої реклами	0,1969
Збір за упорядкування територій	0,1355

Для визначення переліку зборів, які виносяться на референдум, обчислюється коефіцієнт варіації для двох його варіантів: A_1, A_2, A_3 або A_1, A_3, A_4 , які вибрані на основі глобальних пріоритетів та ймовірностей надходжень від цих зборів.

За попередньо встановленою ймовірністю підтримки зборів за зайняття території населеного пункту, розміщення зовнішньої реклами, видобування корисних копалин, призначених для власного використання, та збирання біологічних ресурсів лісового фонду на основі вивчення податкового потенціалу регіону й елементів оподаткування визначено можливий обсяг

надходжень – S_i , де $i=1, 2, 3, 4$.

Коефіцієнт варіації є оцінкою ступеня ризику всіх можливих результатів, що визначається як відношення середньозваженої величини результатів до їх математичного сподівання.

З огляду на те, що не завжди виконуються умови, коли досліджувані випадкові величини мають симетричний і нормальний закон розподілу, за базу доцільно обрати моду, а одним із показників ризику – модальне семіквадратичне відхилення та коефіцієнт семіваріації.

Для обчислення математичного сподівання обсягу доходів обраховується середньозважена величина цих показників, де ваговими коефіцієнтами виступають відповідні ймовірності (табл. 6).

Таблиця 6

Закон розподілу ймовірностей

Позитивно проголосований	Ймовірність настання події
Жодний, $P_3(0)$	$P_3(0) = P(\bar{A}_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(\bar{A}_3)$
Один збір, $P_3(1)$	
1	$P(A_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(\bar{A}_3)$
2	$P(\bar{A}_1) \cdot P(A_2) \cdot P(\bar{A}_3)$
3	$P(\bar{A}_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(A_3)$
Два збори, $P_3(2)$	
1 і 2	$P(A_1) \cdot P(A_2) \cdot P(\bar{A}_3)$
2 і 3	$P(\bar{A}_1) \cdot P(A_2) \cdot P(A_3)$
1 і 3	$P(A_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(A_3)$
Три збори, $P_3(3)$	$P(A_1) \cdot P(A_2) \cdot P(A_3)$

Математичне сподівання обсягу доходів до бюджету за одним із варіантів референдуму буде становити:

$$\begin{aligned}
 M(x) = & 0 \cdot P_3(0) + S_1 P(A_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(\bar{A}_3) + S_2 \cdot P(\bar{A}_1) \cdot P(A_2) \cdot P(\bar{A}_3) + \\
 & + S_3 \cdot P(\bar{A}_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(A_3) + (S_1 + S_2) \cdot P(A_1) \cdot P(A_2) \cdot P(\bar{A}_3) + \\
 & + (S_1 + S_3) \cdot P(A_1) \cdot P(\bar{A}_2) \cdot P(A_3) + (S_2 + S_3) P(\bar{A}_1) \cdot P(A_2) \cdot P(A_3) + \\
 & + (S_1 + S_2 + S_3) \cdot P(A_1) \cdot P(A_2) \cdot P(A_3), \quad i = 2 \text{ або } 4,
 \end{aligned} \tag{1}$$

де на перший референдум внесли на розгляд перший, другий і третій збори, а на другий референдум – перший, третій і четвертий збори.

Наступним етапом алгоритму дослідження є знаходження дисперсії показників як різниці між математичним сподіванням квадрату цих показників і квадратом їх математичного сподівання, на основі якої визначається середнє квадратичне відхилення.

Таким чином, з двох варіантів референдуму встановлено необхідність винесення на нього зборів за зайняття території населеного пункту, видобування корисних копалин, призначених для власного використання, та збирання біологічних ресурсів лісового фонду (за розрахунками, останній збір

виявився кращим для запровадження, ніж збір за розміщення зовнішньої реклами) (табл. 7).

Таблиця 7

Результати задачі прийняття управлінського рішення стосовно запровадження представницькими органами місцевого самоврядування власних податків і зборів

Показники ризику	Варіант референдуму 1			Варіант референдуму 2		
	Збір за зайняття території населеного пункту	Збір за розміщення зовнішньої реклами	Збір за видобування корисних копалин	Збір за зайняття території населеного пункту	Збір за видобування корисних копалин	Збір за збирання біологічних ресурсів лісового фонду
Математичне сподівання	84260			88170		
Коефіцієнт варіації	28,26 %			28,05 %		
Мода	55941,84			51833,36		
Коефіцієнт семіваріації	49,37 %			47,02 %		

Використання цієї задачі при прийнятті рішення стосовно запровадження представницькими органами місцевого самоврядування власних податків і зборів дало змогу отримати математично обґрунтовані висновки. З огляду на універсальність підходу, її запропоновано використовувати при запровадженні будь-яких інших податків і зборів.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, пов'язаної з поглибленням теоретико-методологічних положень, розвитком науково-методичних підходів і розробкою прикладних засад формування доходів місцевих бюджетів в Україні. Одержані результати дали змогу сформулювати низку концептуальних, методологічних і науково-прикладних висновків, які спрямовані на досягнення мети і вирішення завдань дослідження.

1. В умовах фінансової децентралізації зростає інтерес до дослідження доходів бюджетів як фінансової бази місцевої влади. Розвиток теоретичних засад доходів місцевих бюджетів дав змогу визначити їх зміст й систематизувати за ознаками доходів, які формуються безповоротним і поворотним способами. Їх економічну природу запропоновано пов'язувати з відносинами щодо наповнення централізованих грошових фондів тією частиною власних, перерозподілених державою та позичених фінансових ресурсів, які використовуються для задоволення місцевих потреб. Акцентовано на тому, що доходи є інструментом для фінансування видатків і мають відповідати легітимності, повноті, достатності та стабільності надходження.

2. Аналіз організаційно-правового забезпечення доходів місцевих бюджетів України показав деструктивність його розвитку. Досліджено перші законодавчі ініціативи (закони про бюджетну систему, про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування, про систему

оподаткування, Декрет про місцеві податки і збори), які можна вважати зразковими для нормативно-правового поля. Ідентифіковано колізії й неузгодженості Закону про місцеве самоврядування в Україні, Бюджетного та Податкового кодексів України, на основі чого сформовано комплекс заходів щодо їх усунення, який відповідає ринковим умовам господарювання та демократичним орієнтирам розвитку.

3. Термінологію фінансової науки доповнено дефініцією „бюджетна самодостатність”, ідентифіковану з-поміж змісту фінансової самостійності, незалежності й автономії. Вона характеризує забезпечення органів місцевого самоврядування достатніми, стабільними та диверсифікованими фінансовими ресурсами, що є гарантією їх дієздатності й ефективного функціонування. У запропонованому комплексному підході до побудови парадигми формування доходів самодостатніх місцевих бюджетів міжбюджетні трансферти мають стати факультативними інструментами, а акценти робитися на запровадженні власних податків і зборів, розширенні неподаткових джерел доходів, створенні фондів економічного розвитку громад й активізації місцевих запозичень.

4. Пізнання сутності доходів місцевих бюджетів базувалося на історичному, діалектичному, системному, інституціональному й інших підходах, відповідно до яких відносини щодо надходження до централізованих грошових фондів тієї частини фінансових ресурсів, які використовують для задоволення місцевих потреб, розглядалися в нерозривному зв'язку та причинно-наслідковій зумовленості. Використання сукупності методів загальнонаукової методології дало змогу забезпечити послідовний та системний характер дослідження фінансової бази органів місцевого самоврядування із властивою доказовістю, обґрунтованістю одержаних результатів і достовірністю висновків.

5. З'ясовано, що основою доходів місцевих бюджетів є податки, наповненість якими залежить від розвитку фіскальної ідеології в суспільстві. Зосереджено увагу на тому, що податки впливають на економічну поведінку громадян, змінюють морально-етичні норми й ідеали, змушують адаптуватися до жорстких умов фіскального середовища, через що платники податків не відчують довіри до податкового методу формування доходів місцевих бюджетів. Аргументовано, що слабкість людської природи є причиною використання незаконних способів зменшення розмірів податкових зобов'язань. У цьому контексті розвинуто концептуальний підхід до формування податкових відносин на основі позитивно-емоційного ставлення до оподаткування.

6. Досліджено базові принципи формування доходів місцевих бюджетів у контексті концептуального підходу, обґрунтовано їх зміст у Європейській хартії місцевого самоврядування, проведено порівняння із засадами в Законі України „Про місцеве самоврядування в Україні”, на яких будуються фінансові відносини на місцевому рівні, з'ясовано схожість і проблеми виконання. Встановлено, що можливості їх виконання залежать від екстрактивності державних інститутів, стану місцевого самоврядування та демократизації суспільного життя. Вирішення цих питань дасть змогу позбутися формального

характеру й показового відображення основних принципів функціонування системи доходів місцевих бюджетів.

7. Проаналізовано практику справляння податку на доходи фізичних осіб, який із перших років українського державотворення зарекомендував себе бюджетоутворювальним джерелом доходів. Водночас в останні роки помічено неоднозначну тенденцію його спрямування до місцевих бюджетів, на основі чого висунуто гіпотезу про недосконалість бюджетного планування. Її доведення та пошук шляхів вирішення цієї проблеми пов'язано з відсутністю науково обґрунтованої та законодавчо встановленої методики бюджетного планування, відстороненістю органів державної фіскальної служби від процесу складання проектів місцевих бюджетів, недоліками розподілу податкових надходжень між бюджетами різних рівнів та тінізацією економіки.

8. У дисертації доведено, що процеси фінансової децентралізації потребують зміцнення матеріальної й фінансової основи органів місцевого самоврядування, одним з інструментів якої може стати податок на прибуток підприємств. В Україні він є загальнодержавним податком із властивим регулювальним впливом на окремі галузі економіки, при тому, що частина зараховується до обласних бюджетів і бюджету м. Києва. Встановлено недоцільність його введення в систему місцевого оподаткування та повного зарахування до місцевих бюджетів. Розроблено рекомендації щодо розподілу цього податку між бюджетами різних рівнів і фондами економічного розвитку громад.

9. Вивчено питання місцевого оподаткування, становлення якого в Україні продиктоване тим, що під тиском демократичних перетворень й з огляду на доцільність вирішення питань місцевого значення, органам місцевого самоврядування почали передавати повноваження щодо запровадження місцевих податків і зборів. Обґрунтовано комплексний підхід до заміни їх власними податками та зборами, за рахунок яких ці органи через відмінності в географічному розташуванні, природнокліматичних умовах й екологічних особливостях зможуть розширити свій податковий потенціал, відкриють можливості для поєднання різних форм оподаткування, сформулюють достатні, стабільні і дивесифіковані надходження.

10. У роботі оцінено можливості рентної плати в еколого-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Акцентовано на тому, що вона об'єднує платежі, якими оподатковується користування надрами для видобування корисних копалин, спеціальне використання води, лісових ресурсів, і має значний податковий потенціал. Зміни в підході до наповнення місцевих бюджетів зроблені на перенесенні податкового навантаження на податки, пов'язані з видобуванням і використанням природних ресурсів. Встановлено ризики використання фіскальних інструментів розподілу природноресурсної ренти й обґрунтовано заходи, які унеможливлять перехід у тіньову економіку суб'єктів, які займаються відповідними видами діяльності.

11. У дисертації визначено особливості неподаткових джерел доходів місцевих бюджетів, пов'язані з вузьким переліком платників, нерегулярністю сплати, добровільними й обов'язковими методами формування. Диспаритет

між податковими та неподатковим надходженнями обґрунтовано відсутністю диверсифікованих джерел, як і стимулу органів влади в пошуку їх резервів. Запропоновано розширити перелік і збільшити вартість послуг, що надаються бюджетними установами, підвищити рентабельність підприємств від здійснення додаткової діяльності, поліпшити роботу органів влади з підбору комунальної власності, створити систему оцінки майна та забезпечити його оренду або продаж за ринковими цінами.

12. Місцеві бюджети мають функціонувати як злагоджений механізм, забезпечуючи відповідність між видатковою та дохідною частинами. Водночас виявлено, що тривалий період в Україні ефективним методом їх наповнення були дотації, які давали змогу вилучити фіксовану суму коштів із бюджету вищого рівня для збалансування бюджету нижчого рівня в разі перевищення видатків над доходами. Сьогодні акценти бюджетної політики зміщені в сторону субвенцій, за допомогою яких різні рівні влади здійснюють розподілення зобов'язань на фінансування делегованих повноважень. Сформовано комплекс заходів щодо зменшення їх впливу, через який органи влади втрачають певний ступінь свободи реалізовувати бюджетну політику.

13. Досліджено особливості інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування з періоду входження в систему місцевих фінансів як позабюджетних фондів до сьогодні, коли він став окремою складовою доходів спеціального фонду місцевих бюджетів. Встановлено, що в умовах фінансової децентралізації вагомою проблемою було використання ресурсної бази не на потреби, визначені в положенні про цільовий фонд, через превалювання необ'єктивних причин. Розроблено теоретичний підхід до трансформації цього інституту у фонди економічного розвитку громад, джерела яких врахували б природнокліматичні, географічні, соціально-демографічні, економічні й інші чинники.

14. Незважаючи на впроваджені заходи в контексті фінансової децентралізації, в Україні спостерігається нерозвиненість місцевих запозичень. Аргументовано необхідність створення уповноважених органів, за допомогою яких місцева влада зможе брати в борг кошти й розвивати позикові відносини на засадах „золотого правила”. З огляду на те, що вітчизняна практика витрачання місцевих позик на поточні видатки підриває економічні основи життя держави й існують ризики невиплати боргу, за прикладом зарубіжного досвіду попередження неплатоспроможності та фінансового оздоровлення адміністративно-територіальних одиниць розроблено науково-методичні підходи до їх виходу із кризового стану.

15. Обґрунтовано необхідність трансформації суб'єктів податкового адміністрування на місцевому рівні з органів державної фіскальної служби на підрозділи з контролю за справлянням місцевих податків і зборів у складі органів місцевого самоврядування. В умовах фінансової децентралізації це дасть змогу розвантажити роботу податкових інспекцій, забезпечити повний цикл організації бюджетних відносин (від запровадження податків і зборів до їх справляння та витрачання), підвищити рівень податкової автономії органів влади й посилити їх роль у бюджетному процесі. Цей підхід привабливий для

укріплення зв'язку між суб'єктами, які справляють податки, та тими, що їх витрачають.

16. Запропоновано розширити склад системи місцевого оподаткування за рахунок збору з власників собак, ринкового збору та збору за першу реєстрацію транспортного засобу, які дадуть змогу підвищити рівень бюджетної самодостатності. Сформовано комплекс заходів щодо удосконалення оподаткування нерухомості, яке адаптоване до реалій володіння нерухомістю соціально незахищеними верствами населення. Розроблено порядок обчислення й механізм сплати податку на пластичні та не пластичні косметичні операції, запровадження якого надасть додаткове джерело фінансування галузі охорони здоров'я. Обґрунтовано науково-методичні підходи до модернізації податкової складової наповнення місцевих бюджетів на засадах податкоспроможності.

17. Обґрунтовано необхідність трансформації місцевих податків і зборів у власні податки та збори, які запроваджувалися б за ініціативи представницьких органів місцевого самоврядування і враховували б природнокліматичні, географічні, соціально-демографічні, економічні й інші чинники. З цією метою побудовано економіко-математичну модель прийняття управлінських рішень стосовно вибору для їх запровадження. Її універсальність полягає в можливості використання органами місцевого самоврядування, які планують запровадити власні податки і збори для передбачення економічних ризиків, обсягів ресурсів для фінансування видатків і наслідків для адміністративно-територіальних одиниць.

Основні результати дослідження використовуються в діяльності Міністерства фінансів України, Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях, Асоціації міст України, Івано-Франківської обласної державної адміністрації, Департаменту фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації, Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації, громадської організації „Експертно-аналітична група „Акцент””, Васильковецької об'єднаної територіальної громади, а також у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Письменний В. В. Теоретико-методологічні аспекти формування доходів місцевих бюджетів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 468 с. (27,2 д. а.).

2. Письменний В. В. Місьцеве оподаткування в умовах реформування податкової системи України: монографія. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр „Економічна думка”, 2011. 196 с. (9,53 д. а.).

3. Pysmennyi V. V. Formation of Tax Culture in Context of American and Ukrainian Experiences. Modern Tendencies of Fiscal Policy in European Economic Space: Monograph / A. Krysovatyu, O. Kyrylenko, O. Kneysler et al.; ed. by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovatyu. Ternopil: TNEU, 2017. P. 305–313

(0,62 д. а.).

4. Письменний В. В., Кириленко О. П. Розвиток інституту місцевих податків і зборів. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень: монографія / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. С. 217–226 (особистий внесок автора: виявлено проблеми порядку обчислення та механізму сплати місцевих податків і зборів, обґрунтовано шляхи їх вирішення в сучасних умовах) (0,47 д. а.).

5. Письменний В. В. Податок на нерухоме, майно відмінне від земельної ділянки. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. Т. 3 / кол. авторів [заг. редакція, передмова Ф. О. Ярошенка]. 2-ге вид., доп. та перероб. Київ: Міністерство фінансів України, ДННУ „Академія фінансового управління”, Національний університет ДПС України, 2011. С. 296–308 (0,76 д. а.).

6. Письменний В. В. Оподаткування надмірного багатства у контексті зниження величини соціальної нерівності в суспільстві. Фінансові важелі подолання бідності в Україні: монографія / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, „Економічна думка”, 2010. С. 259–272 (0,8 д. а.).

7. Письменний В. В. Податок на нерухоме, майно відмінне від земельної ділянки. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. Т. 3 / Заг. редакція, передмова Ф. О. Ярошенка. Ірпінь: НУДПСУ, 2010. С. 322–337 (0,76 д. а.).

8. Письменний В. В. Підвищення ефективності місцевого оподаткування. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій: монографія / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, „Економічна думка”, 2008. С. 158–173 (0,92 д. а.).

9. Письменний В. В. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації. Формування ринкової економіки в Україні. 2018. Вип. 40. Ч. 2. С. 72–78 (0,63 д. а.).

10. Письменний В. В. Субвенції у формуванні доходів місцевих бюджетів України. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. Вип. 1 (87). С. 34–44 (0,88 д. а.).

11. Письменний В. В. Дотації у забезпеченні фінансового потенціалу території. Світ фінансів. 2018. Вип. 1 (54). С. 70–81 (0,82 д. а.).

12. Письменний В. В. Особенности формирования налоговых доходов местных бюджетов: исторический аспект. Белорусский экономический журнал. 2018. № 1. С. 75–83 (0,88 д. а.).

13. Письменний В. В. Проблемы налогообложения чрезмерного богатства в постсоциалистических странах. Новая экономика. 2018. № 2. С. 143–149 (0,65 д. а.).

14. Письменний В. В. Історичний досвід організації самооподаткування на території сучасної української держави. Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Економіка. 2018. № 9 (37). С. 157–161 (0,57 д. а.).

15. Письменний В. В. Сучасні виклики організації самооподаткування в Україні. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 18. С. 62–72 (0,55 д. а.).

16. Письменний В. В. Особливості впровадження „власних” податків і зборів за ініціативи місцевої влади. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2018. Т. 23. Вип. 3 (68). С. 164–167 (0,61 д. а.).

17. Письменний В. В. Адаптація підсистеми майнового оподаткування Польщі до практики України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 55. С. 82–88 (0,62 д. а.).

18. Письменний В. В. Система місцевого оподаткування України: сучасний стан та шляхи реформування. Інноваційна економіка. 2017. № 5–6 (69). С. 41–45 (0,6 д. а.).

19. Письменний В. В. Міжбюджетні трансфери як інструмент фінансового вирівнювання територій. Економіка та держава. 2017. № 6. С. 24–30. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3782&i=4> (0,86 д. а.).

20. Письменний В. В. Розвиток інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування в Україні. Формування ринкової економіки в Україні. 2017. Вип. 37. Ч. 2. С. 84–94 (0,71 д. а.).

21. Письменний В. В. Побудова фіскальної ідеології на основі духовних і моральних цінностей. Світ фінансів. 2016. Вип. 1. С. 173–182 (0,65 д. а.).

22. Письменний В. В. Планування надходжень податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. Вип. 2. С. 80–89 (0,75 д. а.).

23. Письменний В. В. Міжнародні програми фінансування проектів на засадах співфінансування з органами місцевого самоврядування. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики: збірн. наук. праць. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 97–102 (0,38 д. а.).

24. Письменний В. В. Податок на прибуток підприємств: проблеми розподілу між різними рівнями бюджетної системи. Світ фінансів. 2015. Вип. 1. С. 23–33 (0,77 д. а.).

25. Письменний В. В. Забезпечення соціальної справедливості в оподаткуванні нерухомості. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2015. Вип. 3. С. 53–61 (0,59 д. а.).

26. Письменний В. В. Морально-етичні аспекти оподаткування у християнському віровченні. Наука молода. 2015. Вип. 23. С. 73–81 (0,8 д. а.).

27. Письменний В. В. Зарубіжний досвід та вітчизняні перспективи оподаткування косметичних операцій. Світ фінансів. 2014. Вип. 1. С. 205–212 (0,45 д. а.).

28. Письменний В. В., Палац Х. П. Сучасні виклики системи фінансового вирівнювання територій: досвід України і скандинавських країн. Вісник Запорізького національного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 3 (23). С. 112–122 (особистий внесок автора: вироблено науково-теоретичні та практичні підходи до пошуку ефективної системи фінансового вирівнювання територій на основі досвіду Данії, Норвегії та Швеції) (0,64 д. а.).

29. Письменний В. В. Перспективи повернення збору з власників собак до підсистеми місцевого оподаткування України. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 26.

С. 273–281 (0,6 д. а.).

30. Письменний В. В. Збір за місця для паркування транспортних засобів: недоліки механізму справляння та шляхи їх усунення. Вісник Львівської державної фінансової академії. 2013. № 24. С. 59–66 (0,43 д. а.).

31. Письменний В. В. Проблеми реалізації принципів організації місцевих фінансів у вітчизняній практиці. Світ фінансів. 2013. Вип. 1. С. 87–94 (0,55 д. а.).

32. Письменний В. В. Неподаткові джерела формування доходів місцевих бюджетів України. Галицький економічний вісник. 2013. № 1 (40). С. 101–106 (0,52 д. а.).

33. Письменний В. В. Зміна механізму справляння збору за першу реєстрацію транспортного засобу: екологічний підхід. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2013. Вип. 24. С. 349–355 (0,51 д. а.).

34. Письменний В. В. „Дармоїдство” чи надмірне багатство: знаходження консенсусу в оподаткуванні. Наука молода. 2013. Вип. 20. С. 77–80 (0,42 д. а.).

35. Письменний В. В. Законодавчі колізії механізму оподаткування нерухомості в Україні. Світ фінансів. 2012. Вип. 1. С. 58–65 (0,51 д. а.).

36. Письменний В. В., Кириленко О. П. Імплементация в законодавство України процедури банкрутства адміністративно-територіальних одиниць. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. 2012. Вип. 1 (12). Ч. 1. С. 87–93 (особистий внесок автора: вивчено положення законодавства Румунії та Угорщини, які регламентують питання фінансової неспроможності та банкрутства адміністративно-територіальних одиниць) (0,18 д. а.).

37. Письменний В. В. Неплатоспроможність адміністративно-територіальних одиниць: причини виникнення і шляхи подолання. Наука молода. 2012. Вип. 17. С. 95–101 (0,46 д. а.).

38. Письменний В. В., Кириленко О. П., Малиняк Б. С. Зарубіжна практика надання інвестиційних субвенцій місцевим бюджетам і перспективи її запровадження в Україні. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2011. Вип. 4. С. 42–57 (особистий внесок автора: вивчено зарубіжних досвід щодо інвестиційних субвенцій місцевим бюджетам) (0,4 д. а.).

39. Письменний В. В. Бюджетне кредитування економіки в умовах ринкових перетворень. Світ фінансів. 2011. Вип. 2. С. 151–158 (0,54 д. а.).

40. Письменний В. В. Податковий аспект зміцнення власної доходної бази місцевих бюджетів України. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2010. Вип. 2. С. 61–70 (0,68 д. а.).

41. Письменний В. В. Стимулюючий характер оподаткування у контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду. Світ фінансів. 2010. Вип. 3. С. 137–142 (0,43 д. а.).

42. Письменний В. В. Місцеві бюджети у фінансуванні соціально-культурного розвитку регіонів. Наука молода. 2010. Вип. 14. С. 123–128 (0,38 д. а.).

43. Письменний В. В. Концептуальні підходи до визначення сутності податку. Наука молода. 2009. Вип. 12. С. 158–163 (0,56 д. а.).

44. Письменний В. В. Податкова система України: сучасний стан і шляхи реформування. Світ фінансів. 2009. Вип. 4 (21). С. 54–59 (0,47 д. а.).

45. Письменний В. В., Бородіца Т. В. Виконання бюджету Тернопільської області: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання. Галицький економічний вісник. 2009. № 1 (22). С. 140–144 (особистий внесок автора: проаналізовано сучасний стан і проблеми виконання бюджету Тернопільської області за доходами) (0,28 д. а.).

46. Письменний В. В. Перспективи впровадження в Україні прогресивної форми оподаткування доходів фізичних осіб. Вісник Львівської державної фінансової академії. Серія: Економічні науки. 2009. № 17. С. 40–48 (0,44 д. а.).

47. Письменний В. В. Перспективи впровадження в Україні податку на нерухомість. Теорія & практика ринків. 2009. № 2. С. 36–50 (1,39 д. а.).

48. Письменний В. В. Самооподаткування: історичний досвід та сучасні проблеми. Світ фінансів. 2008. Вип. 3 (16). С. 30–36 (0,52 д. а.).

Наукові праці апробаційного характеру:

49. Письменний В. В. Механізм надання дотацій і субвенцій місцевим бюджетам. Модернізація економіки: сучасні реалії, прогностичні сценарії та перспективи розвитку: матер. I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 25–26 квіт. 2019 р.). Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 658–660 (0,15 д. а.).

50. Письменний В. В. Роль дотацій у забезпеченні дохідної спроможності місцевих бюджетів України. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матер. III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 19–20 квіт. 2019 р.). Кам'янець-Подільський: Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, 2019. С. 100–102 (0,16 д. а.).

51. Письменний В. В. Критерії впровадження „власних” податків і зборів. Четверті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наук. праць / за ред. д.е.н., проф. О. П. Кириленко (м. Тернопіль, 27 лист. 2018 р.). Тернопіль: Вектор, 2018. С. 67–71 (0,22 д. а.).

52. Письменний В. В. Фінансування комунальних закладів охорони здоров'я у формі благодійних внесків: система потребує змін. Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. заоч.-дистанц. наук. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 24–26 січ. 2017 р.). Тернопіль: Вектор, 2017. С. 131–134 (0,1 д. а.).

53. Письменний В. В., Ковилова О. Й. Особливості механізму справляння єдиного податку та його вплив на формування доходів бюджетів Тернопільської обл. Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірн. тез. доп. Третьої Всеукр. Інт.-конф. (м. Тернопіль, 10 квіт. 2017 р.). Тернопіль: Вектор, 2017. С. 178–183 (особистий внесок автора: вивчено особливості порядку обчислення та механізму сплати єдиного податку в умовах реформування податкової

системи України) (0,2 д. а.).

54. Письменний В. В. Імперативні правила інституту цільових фондів органів місцевого самоврядування. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24–25 квіт. 2017 р.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 54–56 (0,13 д. а.).

55. Письменний В. В. Оподаткування незаслуженого приросту вартості та спеціальне оподаткування в історичній ретроспективі. Треті наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наук. праць / за ред. д.е.н., проф. О. П. Кириленко (м. Тернопіль, 28 лист. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 92–96 (0,21 д. а.).

56. Письменний В. В. Розрахунок планових показників доходів місцевих бюджетів: проблеми методології та практики. Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірн. тез. доп. Другої Всеукр. Інт.-конф. (м. Тернопіль, 11 квіт. 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 90–93 (0,17 д. а.).

57. Письменний В. В. Особливості вітчизняної практики планування неподаткових надходжень місцевих бюджетів. Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. / відп. за вип. І. Я. Чугунов (м. Київ, 13–14 квіт. 2016 р.). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 89–91 (0,11 д. а.).

58. Письменний В. В. Проблеми формування ресурсної бази цільових фондів органів місцевого самоврядування. Актуальні проблеми економічного розвитку України в умовах інтеграції: досягнення та проблеми: Всеукр. наук.-практ. Інт.-конф. (м. Харків, 19–22 жовт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 312–315. URL: <http://ekon.uipa.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/СБОРНИК-456.pdf> (0,14 д. а.).

59. Письменний В. В. Питання загальності оподаткування в християнській догматиці. Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірн. тез. доп. Першої Інт.-конф. проф.-викл. складу каф. фін. ТНЕУ (м. Тернопіль, 14 квіт. 2015 р.). Тернопіль: Вектор, 2015. С. 90–92 (0,12 д. а.).

60. Письменний В. В. Вплив християнської моралі на етику оподаткування. Україна у геоekonomічному просторі: глобальні виклики, сучасні тренди розвитку та соціокультурні трансформації: матер. III Всеукр. наук. Інт.-конф., (м. Тернопіль, 15 трав. 2015 р.). Тернопіль: Вектор, 2015. С. 160–162 (0,14 д. а.).

61. Письменний В. В. Соціальні виклики оподаткування нерухомості. Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 22 трав. 2015 р.). Ірпінь: Видавн. НУДПСУ, 2015. С. 390–393 (0,16 д. а.).

62. Письменний В. В. Зміна механізму справляння податку на доходи фізичних осіб: сучасні виклики в умовах нової податкової реформи. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку: регіональні особливості та світові тенденції: збірн. тез. доп. II Всеукр. наук.-практ. Інт.-конф. студ. та молод.

вчених (м. Ів.-Франківськ, 15 трав. 2015 р.). Ів.-Франківськ: Видавець Віктор Дяків, 2015. С. 223–225 (0,14 д. а.).

63. Письменний В. В. Сучасні виклики в системі розподілу податку на прибуток підприємств між різними рівнями бюджетної системи України. Проблеми економіки, менеджменту та сільської кооперації: збірн. тез доп. міжнар. наук.-практ. Інт.-конф. (м. Львів, 12–13 трав. 2015 р.). Львів, 2015. С. 111–113 (0,18 д. а.).

64. Письменний В. В. Нові можливості органів місцевого самоврядування у формуванні бюджетних доходів. Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, смт Вишнівець, 20–21 жовт. 2015 р.). Тернопіль: Вид-во „Крок”, 2015. С. 234–237 (0,19 д. а.).

65. Письменний В. В. Участь громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні. Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наук. праць / за ред. д.е.н., проф. О. П. Кириленко (м. Тернопіль, 26 лист. 2015 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 144–148 (0,2 д. а.).

66. Письменний В. В. Податок на „дармоїдів”: перспективи впровадження на сучасному цивілізаційному етапі. Фінансово-економічний розвиток України в умовах глобалізаційно-інтеграційних процесів: матер. III всеукр. наук.-практ. Інт.-конф. (м. Львів, 28 лют. 2014 р.). Львів: ЛКА, 2014. С. 242–245 (0,18 д. а.).

67. Письменний В. В. Податок на красу – останній тренд в оподаткуванні громадян. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації: зб. тез доповідей Одинадцятої Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 13–14 бер. 2014 р.). Ч. 2. Тернопіль: Економічна думка, 2014. С. 116–118 (0,15 д. а.).

68. Письменний В. В. Проблеми розвитку місцевої фінансової політики в Україні. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доповідей Десятої Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2013 р.). Ч. 2. Тернопіль: Економічна думка, 2013. С. 137–138 (0,14 д. а.).

69. Письменний В. В. Розвиток права податкової ініціативи на сучасному етапі демократичних перетворень. Перспективні напрями української науки: Зб. стат. учасн. XIX всеукр. наук.-практ. конф. „Інноваційний потенціал української науки XXI сторіччя” (м. Запоріжжя, 26 лют. – 6 бер. 2013 р.). Т. 3. Соціально-економічні науки. Запоріжжя: Вид-во ПГА, 2013. С. 16–17 (0,14 д. а.).

70. Письменний В. В. Правові аспекти фінансування бюджетних установ і закладів у формі благодійних внесків. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: матер. Загальноунівер. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Тернопіль, 10 квіт. 2013 р.). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 89–92 (0,25 д. а.).

71. Письменний В. В. Екологізація збору за першу реєстрацію транспортного засобу. Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства: П'яти регіональні та муніципальні читання (смт Форос, 17–18 жовт. 2013 р.). Тернопіль: В-во „Крок”, 2013. С. 215–217 (0,15 д. а.).

72. Письменний В. В. Забезпечення прозорості, відкритості та доступності бюджету: досвід Румунії. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: матер. Загальноунівер. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Тернопіль, 11 квіт. 2012 р.). Ч. 1. Тернопіль: Видавн. центр „Вектор”, 2012. С. 93–96 (0,19 д. а.).

73. Письменний В. В. Двоєдинство проблеми сплати податків: громадянський обов'язок чи суспільна необхідність? Перспективи розвитку фінансової системи України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 19–20 квіт. 2012 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 345–347 (0,13 д. а.).

74. Письменний В. В. Пріоритети місцевої бюджетної політики у фінансуванні соціально-культурного розвитку демократичної держави. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доповідей Восьмої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 24–25 лют. 2011 р.). Ч. 2. Тернопіль: Економічна думка, 2011. С. 155–157 (0,15 д. а.).

75. Письменний В. В. Перспективи оподаткування надмірного багатства. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: матер. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Тернопіль, 14 квіт. 2011 р.). Тернопіль: Видавничий центр „Вектор”, 2011. С. 54–60 (0,33 д. а.).

76. Письменний В. В. Зміна акцентів податкової політики в Україні на сучасному етапі державотворення. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доповідей Сьомої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 25–26 лют. 2010 р.). Ч. 2. Тернопіль: Економічна думка, 2010. С. 174–176 (0,13 д. а.).

77. Письменний В. В. Обґрунтування стимулюючої функції податків у державі з демократичними традиціями врядування. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності: матер. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Тернопіль, 14 квіт. 2010 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2010. С. 133–137 (0,23 д. а.).

78. Письменний В. В. Суспільні пріоритети бюджетної політики в Україні. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доповідей Шостої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 26–27 лют. 2009 р.). Ч. 2. Тернопіль: Економічна думка, 2009. С. 162–164 (0,14 д. а.).

79. Письменний В. В. Реформування податкової системи України на сучасному етапі державотворення. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи: матеріали наук. конф. проф.-викл. складу (м. Тернопіль, 15 квіт. 2009 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2009. С. 108–111 (0,14 д. а.).

80. Письменний В. В. Адаптація зарубіжного досвіду оподаткування нерухомості у вітчизняну практику. Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28–29 трав. 2009 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2009. С. 87–89 (0,15 д. а.).

81. Письменний В. В. Стратегічні орієнтири реформи місцевого оподаткування в Україні. Актуальні проблеми фінансової системи України: зб. тез доп. та вист. VI всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 24 квіт. 2009 р.). Т. 1. Черкаси: ЧДТУ, 2009. С. 192–194 (0,15 д. а.).

82. Письменний В. В. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування в Україні: стан і шляхи поліпшення. Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період: матеріали наук. конф. проф.-викл. складу (м. Тернопіль, 16 квіт. 2008 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2008. С. 107–110 (0,18 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Письменний В. В. Доходи місцевих бюджетів: теоретична концептуалізація і практика формування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2019.

Дисертація присвячена розробці теоретико-методологічних положень, розвитку методичних підходів й обґрунтуванню прикладних засад формування доходів місцевих бюджетів. Розкрито концептуальні засади парадигми формування доходів самодостатніх місцевих бюджетів, ідентифіковано й обґрунтовано складові бюджетних доходів, які відповідають засадам фінансової децентралізації. Сформовано методологічний інструментарій пізнання сутності доходів місцевих бюджетів і характеристики їх видів із використанням історичного, діалектичного, інституціонального та системного підходів. Проаналізовано податковий метод формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. Оцінено можливості неподаткових інструментів у реалізації завдань наповнення місцевих бюджетів. Обґрунтовано комплексний підхід до модернізації доходів місцевих бюджетів у механізмі фінансового забезпечення розвитку територій.

Ключові слова: місцеві бюджети; доходи місцевих бюджетів; фінансове забезпечення розвитку територій; податковий метод формування доходів місцевих бюджетів; система місцевого оподаткування; власні податки та збори; неподаткові інструменти наповнення місцевих бюджетів; міжбюджетні трансферти; цільові фонди органів місцевого самоврядування; місцеві запозичення.

АННОТАЦИЯ

Письменный В. В. Доходы местных бюджетов: теоретическая концептуализация и практика формирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.08 – деньги, финансы и кредит. – Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, 2019.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических положений, развитию методических подходов и обоснованию прикладных

основ формирования доходов местных бюджетов. Раскрыты концептуальные основы парадигмы формирования доходов самодостаточных местных бюджетов, идентифицированы и обоснованы составляющие бюджетных доходов, соответствующие процессам финансовой децентрализации. Сформирован методологический инструментарий познания сущности доходов местных бюджетов и характеристики их видов с использованием исторического, диалектического, институционального и системного подходов. Проанализирован налоговый метод формирования доходов местных бюджетов в условиях финансовой децентрализации. Оценены возможности неналоговых инструментов в реализации задач наполнения местных бюджетов. Обоснован комплексный подход к модернизации доходов местных бюджетов в механизме финансового обеспечения развития территорий.

Ключевые слова: местные бюджеты; доходы местных бюджетов; финансовое обеспечение развития территорий; налоговый метод формирования доходов местных бюджетов; система местного налогообложения; собственные налоги и сборы; неналоговые инструменты наполнения местных бюджетов; межбюджетные трансферты; целевые фонды органов местного самоуправления; местные заимствования.

ANNOTATION

Pysmennyi V. V. Local budget revenues: theoretical conceptualization and practice of formation. – Manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree in specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2019.

The dissertation is devoted to developing a wide range of theoretical and methodological provisions and substantiating practical approaches to formation local budget revenues in the conditions of financial decentralization.

The economic nature of local budget revenues has been explored through the prism of financial thought of the past and present. The terminology for developing scientific approaches to the modernization of budget revenues in the mechanism of financial support for the development of territories has been deepened. The budget and tax legislation of Ukraine has been investigated; the legislative conflicts in the formation of revenues have been distinguished, thus determining the complexity of the financial support of local authorities; measures to eliminate them have been proposed. The conceptual basis for generating revenues to self-sufficient local budgets has been established, as has its correlation to financial independence. The elements of budget revenues that correspond to the financial decentralization processes have been identified and substantiated.

The methodological tools for discovering the nature of local budget revenues have been expanded, while their types have been further characterized using the historical, dialectical, institutional and systematic approaches, as well as methods of general scientific methodology. The features of fiscal ideology based on sociocultural values have been investigated. The theological and economic approach to creating the model of relations between the state and society has been developed, based on a positive emotional attitude towards paying taxes and generating revenues to local

budgets. The principles of formation of local budget revenues, presented in the context of legal and scientific approaches, have been systematized in order to identify patterns and contradictions of financial support of local authorities.

The peculiarities of planning and organization of income tax accrual have been determined; the general and special factors that influence the divergence between the expected and actual values of its allocation to local budgets have been substantiated. There have been discovered problems with the distribution of the corporate income tax between the different branches of the budget system in the context of financial decentralization; the measures to eliminate the issues have been suggested in order to create opportunities to regulate the production sector and to promote economic development. Practical aspects of generating local taxes and fees to local budgets have been analyzed; the dispensation for the local authorities to independently impose their own taxes and fees has been substantiated, taking into account the peculiarities of territorial development. The role of payments for the special use of natural resources in providing ecological and economic territorial development has been investigated; improvements have been suggested that would combine the use of fiscal, control, motivation and ecological functions of taxes.

Local budget non-tax revenues have been assessed; the opportunities to broaden this component of revenues have been detected in order to increase the non-fiscal potential of territories, thus creating a basis for the paradigm of self-sufficient budgets. The provision of intergovernmental transfers has been analyzed, resulting in the development of theoretical and methodological approaches to reducing the importance of subsidies in the financial support of local authorities and the elimination of problems with subventions. The expediency of the trust fund institute's existence has been researched; the necessity to transform them into the funds of community economic development has been substantiated, as they would consider natural, geographical, socio-demographic, economic and other factors. Modern conditions and the future prospects of local loans have been assessed in order to ensure economic growth and prevent the insolvency of administrative-territorial units, which is particularly relevant in the conditions of financial decentralization.

The problems of formation of local budget revenues have been identified. The model of authority activity has been substantiated, envisaging improvement of work technology on administration of tax and non-tax revenues, modernization of their organizational structure and transition to provision of services. The tax component of strengthening the local budgets' own revenue base has been deepened. The criteria for introducing taxes and fees at the initiative of local self-government have been determined and the model of the decision-making process regarding the introduction options has been developed.

Key words: local budgets; local budget revenues; financial support for the development of the territories; tax method of formation of local budget revenues; local tax system; own taxes and fees; non-tax tools of generating revenues to local budgets; intergovernmental transfers; local government trust funds; local borrowing.

Підписано до друку 28.10.2019 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,0.
Зам. № А037-19. Тираж 150 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр „Економічна думка ТНЕУ”
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua